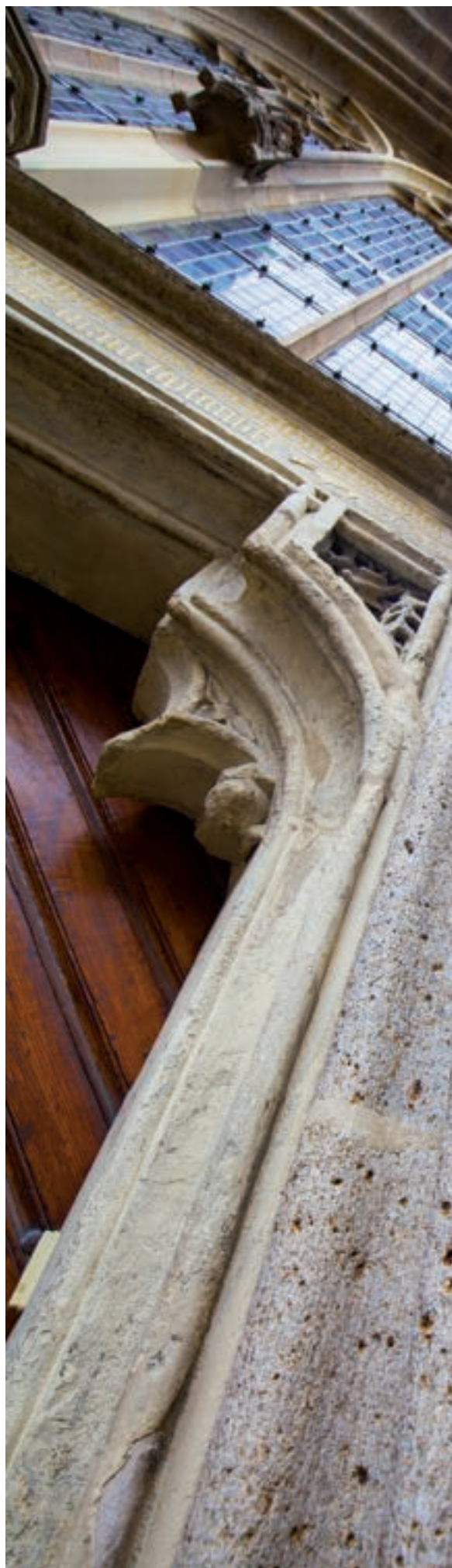

Uit de kerk geklapt.....

Stichting Vrienden van
de Jacobskerk

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Hoofdorgel Jacobskerk ingepakt	5
Legenden rond St Jacobis de Meerdere (deel 1)	7
Kerkvaders deel 3: Augustinus	11
Conservatie van het Laatste Oordeel en enkele gewelfschilderingen in de Jacobskerk	23
Onze Jacob	27
Landmeetkundige Bendemann en zijn blik vanaf de rand van de Jacobstoren	29
Colofon en openstelling	31

Voorwoord

In 2025 was de periode, waarin de openstelling van de Jacobskerk werd gerealiseerd, korter dan gebruikelijk wegens de geplande verduurzaming van de kerk en de ingrijpende restauratie. Op 6 mei zijn we gestart met de opening en op 23 augustus waren we voor het laatst open voor publiek. De Jacobskerk ging vanaf dat moment voor onbepaalde tijd dicht.

In 2025 hebben we 11.883 bezoekers mogen verwelkomen en hebben 566 mensen de toren beklommen.

Exposities

1. Van 20 mei t/m 18 juni: expositie door Catharina de Fauw-Veenhuizen: Zwartwit fotografie. Fotografe Catharina de Fauw toonde hier een selectie van haar zwartwit werk, waarin licht, schaduw en compositie centraal staan. Zij is sinds 2008 actief als vakfotograaf na het afronden van de Vakopleiding Fotografie in Apeldoorn. In haar werk staat de kracht van het moment centraal met oog op detail en sfeer. Haar fotografiestijl kenmerkt zich door rust, observatie

> Affiche expositie zwartwit

en een sterke voorkeur voor zwartwit beelden, waarin contrast en structuur tot hun recht komen.

2. Van 19 juni tot 23 juli: expositie door leden van Fotoclub Creashot. De expositie toont een gevarieerde selectie foto's van clubleden. Fotoclub Creashot bestaat uit een groep enthousiaste amateurfotografen die elkaar maandelijks treffen tijdens bijeenkomsten en daarnaast actief zijn in themagroepen. Creashot is aangesloten bij de Landelijke Fotobond, afdeling Gelderland Zuid. Voor deze tentoonstelling selecteerden de deelnemers hun beste werk.

3. Van 24 juli t/m 23 augustus: expositie door Robert Jansen: Het Onzichtbare Verbeelden. De expositie toont abstracte landschappen die zijn geïnspireerd op de buurtschappen rond Winterswijk. Robert Jansen studeerde in 1976 af aan de Academie voor de Beeldende Kunst in Enschede. Zijn werk vertrekt niet vanuit een zoektocht, maar vanuit observatie. Hij

ziet en vanuit dat zien ontstaat een beeld.

Wat zichtbaar is, wordt door hem opnieuw geïnterpreteerd en vertaald in vormen die variëren van foto en tekening tot film, schilderij of object. Zijn werk draait om het waarnemen en het verbeelden van wat niet zichtbaar is. Daarbij speelt emotie een grotere rol dan theorie. De beelden zijn niet bedoeld om rationeel te verklaren; ze zijn het resultaat van een persoonlijke wisselwerking tussen intuïtie en keuze.

> Affiche expositie Robert Jansen

> Expositie Robert Jansen

> Expositie Robert Jansen

Overdracht Jacobskerk

In Kerkenwerk van 22 januari 2026 stond het besluit van de Kerkenraad betreffende de overdracht van de Jacobskerk vermeld, geschreven door de scriba.

Dit besluit werd genomen tijdens de Kerkenraadsvergadering op 18 december 2025, na tijdens de gemeenteavond op 27 november de gemeenteleden geïnformeerd en gehoord hebbende en luidt als volgt:

1. De Jacobskerk wordt tegen het symbolische bedrag van € 1 aan de Diaconie verkocht.
2. Als voorwaarde bij die verkoop geldt dat de Diaconie zich inzet om 'de Jacobskerk te ontwikkelen tot een verduurzaamd gebouw bestemd ten behoeve van alle inwoners van Winterswijk als een cultuur- en ontmoetingscentrum, waarbinnen ook de activiteiten van de Protestantse Gemeente gehouden kunnen worden.'
3. Tot waarborg van de positie van de PGGW in de toekomst wordt aan de PGGW een eeuwig recht op terug

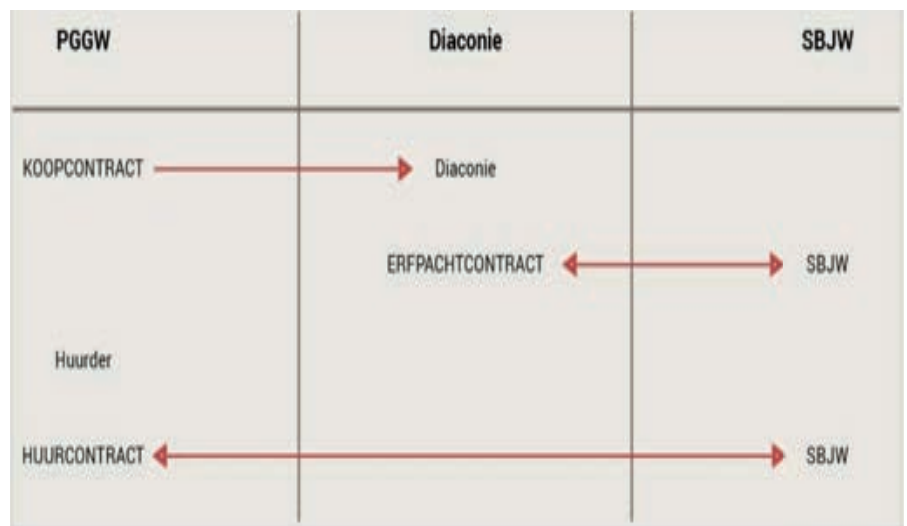
huren van de Jacobskerk in zijn geheel of bepaalde ruimten verleend.

4. Gezien de noodzaak om de Jacobskerk in de toekomst exploitabel te maken, gelet op de voorzieningen en energiekosten, geeft de kerk een toegift van € 1 miljoen te bestemmen als onderdeel van de totale verduurzamingskosten van de Jacobskerk momenteel geïndiceerd op 2,9 miljoen.

Nadere toelichting:

Bij de overdracht van de Jacobskerk aan de Diaconie is de achtergrond dat de Stichting Behoud Jacobskerk Winterswijk (SBJW) het beheer en de exploitatie via een erfpachtconstructie op zich neemt. De Diaconie heeft met andere woorden de Jacobskerk in bloot eigendom.

Schematisch is bovenstaande tekst als volgt samen te vatten:

> Schema overdracht Jacobskerk

In memoriam Jan Goorhuis

Op 14 januari 2026 is overleden Jan Goorhuis.

Hij heeft zeer veel betekend voor de Vrienden van de Jacobskerk. Samen met zijn echtgenote Astrid heeft hij het boek "De Jacobskerk in Winterswijk" geschreven, dat in 2018 zijn derde herdruk beleefde. Jan was een trouwe gastheer tijdens de openstellingen en verzorgde met enthousiasme rondleidingen in de Jacobskerk.

In memoriam Wolter te Winkel

Op 9 februari is overleden op zijn geboortedag Wolter te Winkel.

Kort ervoor, op 28 november, heeft hij samen met zijn echtgenote Anna hun 65-jarig huwelijk gevierd. Locoburgemeester Sandra Metaal-ten Dolle heeft het echtpaar bezocht om namens de gemeente bloemen en felicitaties te overhandigen. Ook

een afvaardiging van het bestuur van de Vrienden heeft hen persoonlijk gefeliciteerd.

Wolter was één van de oprichters van de Stichting Vrienden van de Jacobskerk in 2003. Daarna was hij voorzitter tot 2016, maar bleef hij tot het einde toe gastheer in de Jacobskerk, waarmee hij zich vanaf zijn vroege jeugd zo verbonden voelde. Hij bleef altijd nauw betrokken bij de Vrienden; we hebben veel aan hem te danken.

Zowel Jan Goorhuis als Wolter te Winkel zullen wij zeer missen.

Heel veel dank

Tot slot een woord van dank aan allen die de Vrienden hebben gesteund, zowel de donateurs als de vele trouwe vrijwilligers, die door hun inzet de openstelling van de Jacobskerk voor het publiek en de torenbeklimming mogelijk maken. We gaan een onzekere toekomst tegemoet: hoelang blijft de Jacobskerk nog gesloten in verband met verduurzamings- en restauratiewerkzaamheden en hoe zal de stichting Vrienden in de toekomst functioneren in een kerk die beoogt een cultuur- en ontmoetingscentrum te zullen worden?

Willem van den Berg, voorzitter

U heeft het vast al weleens bij de hand gehad: uw woonkamer wordt geschilderd of verbouwd. Of er worden nieuwe plavuizen gelegd. Het is dan zaak zoveel mogelijk meubels tijdelijk elders neer te zetten. Dat, wat niet hanteerbaar is door grootte of gewicht, blijft staan en wordt afgedekt met bijvoorbeeld een laken.

Iets dergelijks is ook het geval in de Jacobskerk. Alle meubilair, waaronder 275 stoelen, is opgeslagen in containers. Moeilijk hanteerbare zaken zijn (of worden nog) verplaatst door vaklieden. Zo belandden de vleugel, het koororgel en kistorgel in de Zonnebrinkkerk en kregen ook de kroonluchters speciale verhuisaandacht.

Eén instrument staat echter te boek als onroerend: het Naber/Metzler-hoofdorgel! In juridische zin maakt het instrument onderdeel uit van de officiële overdracht. Maar ook in praktische zin zit het instrument spijkervast. Het staat onwrikbaar op het orgelbalkon. Daardoor is het instrument ongewild getuige van de bouwwerkzaamheden. U moet weten dat bouwstof en orgelpijpen erg slecht samengaan, het is spreekwoordelijk zand in de motor. Stof heeft een negatief effect op de aanspraak en klank van het pijpwerk.

Idealiter zou de beste oplossing zijn om het instrument volledig te demonteren en óók op te slaan tijdens de bouwwerkzaamheden. Maar u zult begrijpen dat dat een tijdrovende en schier onbetaalbare optie is. Daarom rest er slechts één remedie om het instrument te beschermen tegen stof en ander bouwongemak:

inpakken. De firma Reil, die het orgel al jaren in onderhoud heeft, hakt vaker met een dergelijk inpakbijltje.

Eind november van het vorige jaar was het zover. Er werd in overleg met Reil een geschikte hoogwerker gehuurd waarmee de drie orgelbouwers elke hoek van het orgel konden bereiken. Eerst werd er nog een 'hulmeting' gedaan waarbij de exacte stemming, winddruk en staat van het orgel werden gedocumenteerd. Daarna werd de windmotor voor lange tijd uitgeschakeld; dat was wel even een moment, wetende dat er lange tijd niet meer gespeeld kan worden in de Jacobskerk....

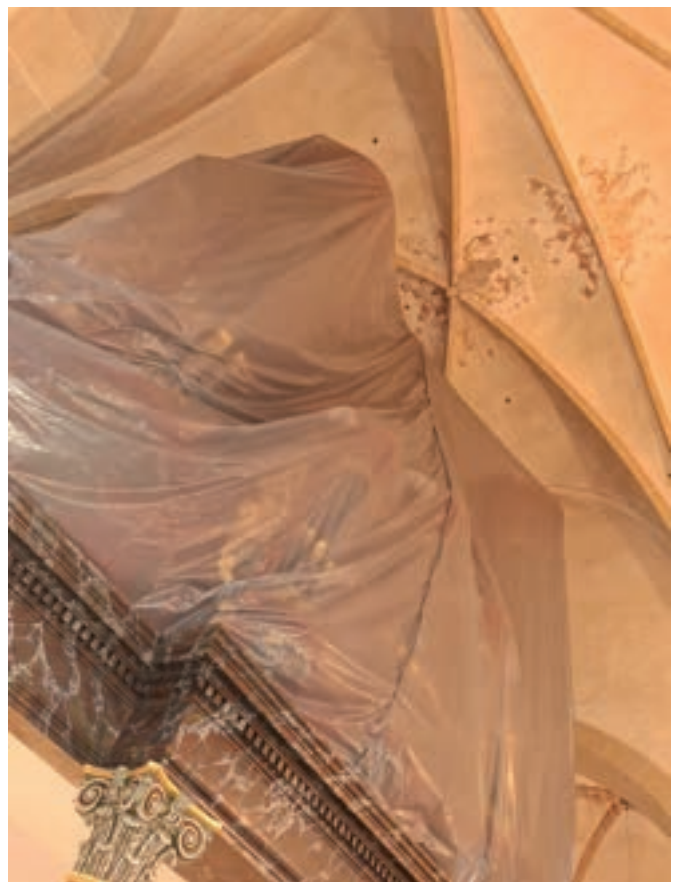
Vervolgens werden het orgel en het orgelbalkon nauwgezet ingepakt met plastic.

Vroeger zette men een ingepakt orgel vaak onder druk door er een ventilator in te plaatsen. Door de overdruk werd het onmogelijk dat er nog stof naar binnen kon dringen. Reil doet dat niet meer, de kans op oververhitting (en dus brand) is te groot met een ventilator die continu draait.

Het gangetje tussen het orgel en de balgenkamer is overigens intact gebleven: zo is het mogelijk om de staat van het orgel en

> Orgel en hoogwerker

> Orgel in cocon

> Gangetje tussen orgel en balgenkamer

> Alle metalen pijpen zijn uit het koororgel genomen

het plastic goed te monitoren. Ook worden de temperatuur en luchtvochtigheid voortdurend bijgehouden, zowel 'met de hand' als digitaal.

Tegelijkertijd werd ook het koororgel verplaatst naar de Zonnebrinkkerk. Die orgelkas is verlijmd en niet demontabel. Dit transport liep gelukkig goed af: in de Zonnebrinkkerk was er qua

hoogte minder dan een centimeter speling bij de deurkozijnen. Hopelijk komt het Naber/Metzler-orgel weer goed uit zijn cocon en horen we in de nabije toekomst weer als vanouds de vertrouwde orgelklanken in de Jacobskerk!

Geduld is een schone zaak...

> Koororgel geplaatst in Zonnebrinkkerk

Vorig jaar schreef ik een artikel over de legende van Jacobus en de magiër Hermogenes. Ik vroeg mij dit jaar af of in Uit De Kerk Geklapt al eens een artikel had gestaan over Jacobus' graf dat in Noordwest Spanje ligt en vooral bekend is door de pelgrimstochten daarnaartoe. Dat was niet het geval, dus dat gaat nu gebeuren. In het artikel zijn een aantal begrippen met cijfers tussen haakjes aangevuld. Deze staan als noten aan het eind toegelicht.

> *Santiago de Compostella*

De bekendste legenden rond Sint Jacobus (de Meerdere) draaien voornamelijk om zijn missiereis naar Spanje en de wonderbaarlijke overbrenging van zijn stoffelijk overschot naar Galicië waar bij zijn graf een stad ontstond die naar hem genoemd is: Santiago (Sant Iago = St Jacobus) de Compostella. Volgens de legende betekent Compostella: het veld van sterren (campus stellae), wat verwijst naar de ontdekking van het graf van de heilige Jacobus, na te zijn 'aangewezen' door een sterrenregen.

Een *compostella* heet ook het officiële kerkelijke document waarmee het kapittel (= kerkelijk bestuurscollege van de kathedraal van Santiago de Compostella) formeel bevestigt, dat de persoon die er om vraagt, gekomen is om eer te bewijzen aan de apostel Jacobus de Meerdere en aan alle daarmee verbonden verplichtingen heeft voldaan. Het is het bewijs dat de pelgrimstocht volbracht is.

Ook zien we Jacobus optreden in zijn verschijningen als Morendoder (Matamoros) tijdens de Reconquista, dat is de herovering van Spanje door de christenen op de moslims, die na 711 vanuit Noord-Afrika Spanje veroverden. Volgend jaar in het tweede deel over de St Jacobs-legenden komt dit verhaal aan de orde. Jacobus wordt afgebeeld als apostel, pelgrim (met schelp) of ridder, en wordt sterk geassocieerd met wonderen en pelgrimage.

Er is hierover veel geschreven en hiervan bestaan vele variaties. Welke keuzes maak je dan? Op de website van de Zusters van OLV-ten-Bunderen (een klooster in de West-Vlaamse plaats Moorslede, sinds 2013 in Zonnebeke), trof ik een m.i. zeer betrouwbaar verhaal waar ik veel gegevens uit heb kunnen gebruiken.

Al eeuwenlang gaan talloze pelgrims naar Santiago de

Compostella in het noordwesten van Spanje om er te bidden bij het graf van St Jacob, die één van de apostelen van Jezus was. Daarbij rijzen meteen enkele vragen:

1. Hoe kwam St Jacobs lichaam in Spanje in Galicië terecht?
2. Hoe is deze heilige Jacobus de nationale heilige van Spanje geworden?
3. Waarom kwamen pelgrims vanuit de hele christelijke wereld naar Spanje om zijn stoffelijk overschot te vereren?

Het ontstaan van de verering van de Heilige Jacobus in Santiago de Compostella blijft nog steeds in nevelen gehuld en is gebaseerd op een aantal middeleeuwse legenden. Het is moeilijk om een onderscheid te maken tussen datgene wat daarvan waar en historisch gegrond is en wat berust op mooie maar helaas verzonnen verhalen.

Jacobus in het Nieuwe Testament.

> *De jonge Jacobus?*

In de bijbel staan niet zoveel gegevens over Jacobus. In de evangeliën lezen we dat hij een van de apostelen was van Jezus. Samen met zijn broer Johannes (de Evangelist) behoorde hij tot de eerste discipelen na Petrus en Andreas.

Jacobus werd geboren in Bethsaïda in Galilea en was van beroep visser op het Meer van Galilea.

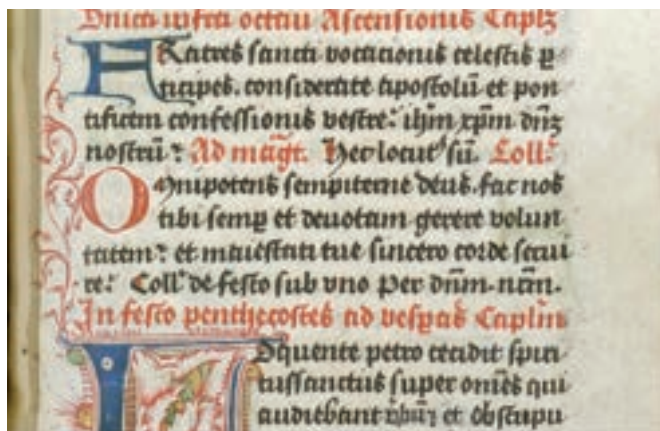
Waarschijnlijk was zijn moeder Salomé één van de vrouwen die Jezus begroeven. Jacobus was één van de uitverkoren leerlingen van Jezus, samen met zijn broer Johannes en onmiddellijk volgend op Petrus. Daarom werd hij later Jacobus de Meerdere genoemd om hem te onderscheiden van zijn naamgenoot Jacobus, zoon van Alfeüs, die pas veel later werd toegevoegd aan de twaalf discipelen (leerlingen) en die Jacobus de Mindere werd genoemd.

Dat Petrus, Jacobus en Johannes een bevoorrechte positie innamen binnen de groep van de twaalf discipelen, blijkt onder meer uit het feit dat zij aanwezig waren bij enkele bijzondere gebeurtenissen zoals Jezus' gedaanteverandering op de berg Tabor en Jezus' doodstrijd in de Hof van Getsemane op de avond voor zijn lijden.

Na Jezus' kruisdood en hemelvaart heeft volgens een apocriefe (1) bron de apostel (2) Jacobus het Evangelie verkondigd in Palestina, met name in Judea en Samaria. Volgens het bijbelboek Handelingen werd Jacobus omstreeks het Joodse paasfeest van het jaar 44 op bevel van koning Herodes Agrippa in Jeruzalem gevangen genomen, gemarteld en met het zwaard onthoofd (Handelingen 12: 1-2).

Zo werd hij de eerste martelaar onder de apostelen en na de diaken Stefanus, de tweede van het Christendom. Volgens veel bijbelkenners werd Jacobus hoogstwaarschijnlijk begraven op de Olijfberg buiten de stadsmuren van Jeruzalem. Ze steunen daarbij op een aantal geschriften en pelgrimskronieken uit de 6e tot de 9e eeuw die de begraafplaats van Jacobus op de Olijfberg situeren.

Deze schaarse bijbelhistorische gegevens werden vooral vanaf de 8e eeuw aangevuld met tal van legenden die sterk tot de verbeelding spraken van de middeleeuwse gelovigen en pelgrims. Ja, en hoe betrouwbaar zijn die? Een aantal van deze latere legenden lag aan de oorsprong van de verering van St Jacobus in Spanje.

Hoe kwam zijn lichaam in Spanje terecht?

Volgens de overlevering zou de apostel Jacobus in de eerste eeuw, onmiddellijk na Jezus' opstanding naar Spanje getrokken zijn om er het Evangelie te prediken, echter zonder veel succes. Daarom keerde hij na zeven jaar, vergezeld van een aantal bekeerlingen, terug naar Jeruzalem om daar met de andere apostelen een concilie (3) bij te wonen in het jaar 44, het jaar van zijn marteldood.

Maar het verhaal over Jacobus' prediking in Spanje was lange tijd onbekend. Het dook pas voor het eerst op aan het einde van de 7e eeuw in twee Latijnse versies van Oosters-Byzantijnse apocriefe apostelgeschiedenissen. De eerste vertaling was het "Breviarium Apostolorum", toegeschreven aan de heilige Hiëronymus. De tweede Latijnse vertaling de "Ortu et Obitu Sanctorum Patrum" was van aartsbisschop Isidorus (560-636) van Sevilla. Deze Latijnse teksten raakten algemeen verspreid en aanvaard vanaf de 8e eeuw.

> Paus Leo III

Volgens de overlevering werd in het begin van de 9e eeuw in het Spaanse Galicië een graf ontdekt dat de stoffelijke resten van de apostel Jacobus zou bevatten. De gelovigen, de pelgrims, de geestelijke en wereldlijke overheden moeten zich ongetwijfeld hebben afgevraagd hoe Jacobus, die in het jaar 44 in Jeruzalem was onthoofd, kon terechtkomen in een graf, dat op de uiterste noordwesthoek van het Iberisch schiereiland lag. Dat lag ver van het Heilige Land verwijderd en het zou hier plotseling acht eeuwen later weer opduiken? De weinige bronnen die er toen over het leven van Jacobus waren, waren niet gedetailleerd en hadden het hier helemaal niet over.

Als verklaring voor deze zeer cruciale vraag en om de leemte in de geschiedenis op te vullen ontstond in de 9e eeuw een legende met een aantal varianten over de overbrenging van

> Reis naar Spanje

Jacobs stoffelijke resten (= Translatio Jacobi) na zijn marteldood. De oudst bewaarde tekst zou dateren uit het begin van de 9e eeuw, vermoedelijk samengesteld kort na de ontdekking van Jacobus' graf. Het gaat met name om een apocrief verhaal, gekend onder de naam "Brief van Leo" en wordt door sommigen toegeschreven aan paus Leo III (795-816).

Door dit verhaal over de overbrenging te voorzien van het pauselijk gezag, wordt het geloofwaardiger. Er zijn ook drie latere bewerkingen bewaard gebleven, maar die dateren uit de 11e en 12e eeuw, dus tja....

Andere verwijzingen naar het vervoeren van Jacobus' relieken naar de verste uithoek van Spanje zijn terug te vinden in enkele 9e eeuwse martyrologia. Dit zijn lijsten van martelaren uit de Romeinse kalender met enkele korte biografische toevoegingen voor elke martelaar. De legende werd steeds meer aangedikt met allerlei pittige details tot ze uiteindelijk haar vaste vorm kreeg in het derde deel van "Liber de Translatione corporis Sancti Jacobi ad Compostellam" van het fameuze "Boek van Sint Jacobus" ("Liber Sancti Jacobi") ook wel "Codex Calixtinus" genoemd. Dit dateert uit het midden van de 12e eeuw en hiervan wordt een oorspronkelijk handschrift bewaard in het archief van de kathedraal van Compostella.

De legende vertelt dat na de marteldood van Jacobus in Jeruzalem zeven leerlingen's nachts het lijk van de apostel gingen weghalen en het in veiligheid brachten door het naar de havenplaats Jaffa te brengen. Daar troffen ze een volledig uitgerust bootje aan, maar zonder roer of zeil. Ze legden het lichaam hierin en gingen zelf ook aan boord. Geleid door een engel en een gunstige wind dreef het vaartuig in zeven dagen van Palestina naar de kust van Galicië in Noordwest Spanje. Ze voeren de rivier de Ulla op en daarna de zijrivier de Sar en bereikten zo de Romeinse garnizoensstad Iria Flava (het huidige El Padron) waar Jacobus volgens de legende bij leven nog had gepredikt. Het schuitje kwam daar tegen een steen tot stilstand. De leerlingen droegen het stoffelijk overschot van hun meester aan wal en legden het op een grote steen (el pedron, waarvan de naam El Padron is afgeleid). Deze begon spontaan te smelten en omsloot het lijk als

> Jacobus wordt meestal als pelgrim afgebeeld

een soort sarcofaag. Met een ossenwagen werd de stenen kist landinwaarts vervoerd tot de plek waar vandaag de kathedraal van Santiago staat. De leerlingen bouwden op een heuvel een klein overwelfd heiligdom waarin ze de stenen graftombe met het lijk van Jacobus begroeven. Daarna gingen de leerlingen evangeliseren in Spanje, behalve twee (Athanasius en Theodorus) die de rest van hun leven de wacht hielden bij het graf. Na hun dood werden ze, naar hun wens, ter rechter- en linkerzijde van het graf van hun meester bijgezet.

De kleine gemeenschap van christenen, die rond de begraafplaats van de heilige ontstaan zou zijn, kende echter een onfortuinlijk einde door de vervolgingen van de machtige Romeinse keizer Diocletianus, de verovering door een Germaanse stam, de Visigoten in de 4e eeuw en de bezetting van vrijwel heel Spanje door de islamitische Moren in het begin van de 8e eeuw. Zo belandde de graftombe, met de lichamen van Jacobus en zijn twee gezellen in totale vergetelheid. Zeven en een halve eeuw ging voorbij en niemand kende nog hun precieze plaats.

Vanaf de 9e eeuw wordt in sommige geschriften terloops melding gemaakt van het graf van de apostel Jacobus in Galicië. Maar een verslag over de omstandigheden, die leiden tot de vondst daarvan, kwam er pas in het jaar 1077! Het relaas vinden we terug in de zogeheten "Concordia de Antequares", een overeenkomst uit 1077 tussen bisschop Diego Pelaez en

> *Reliekschrijn van Jacobus in de kathedraal van Santiago*

het Antealtares-klooster over de bouw van de huidige Romaanse basiliek van Santiago de Compostella. Dit verhaal over de spectaculaire ontdekking is een mengeling van historische feiten verweven met allerlei legendarische details, zoals zo vaak in de Middeleeuwen.

Tussen 818 en 834 woonde er op de berg Pedrosó nabij de kerk van San Félix de Solvín, niet ver van Iria Flavia (het huidige Padrón), de kluizenaar Pelayo (Pelagius). Op zekere avond openbaarden engelen hem de plaats van het graf van Jacobus. In het nachtelijk duister waren boven de tombe vreemde lichtverschijnselen te zien, onder meer een schitterende ster. De vrome eremiet bracht meteen bisschop Theodemir (†847) van Iria Flavia op de hoogte. Deze begaf zich ter plaatse en vond in het struikgewas inderdaad een graf waarin zich drie sarcofagen bevonden met een klein altaar op de middelste. Na een onderzoek van het gebeente erin verklaarde de bisschop dat het hier ging om de laatste rustplaats van de apostel Jacobus en zijn twee leerlingen van wie men de herinnering gedurende eeuwen verloren was.

Alfons II de Kuise (789-842), de toenmalige koning van Galicië en Asturië, werd ingelicht over deze miraculeuze ontdekking. Hij riep Jacobus onmiddellijk uit tot zijn beschermheilige en liet meteen een kapel oprichten boven de graftombe. De graftombe en omlijsting zal er waarschijnlijk heel wat minder uitgezien hebben dan de kerk op de eerste bladzijde van dit artikel en de huidige graftombe op de foto, maar je moet toch ergens beginnen...

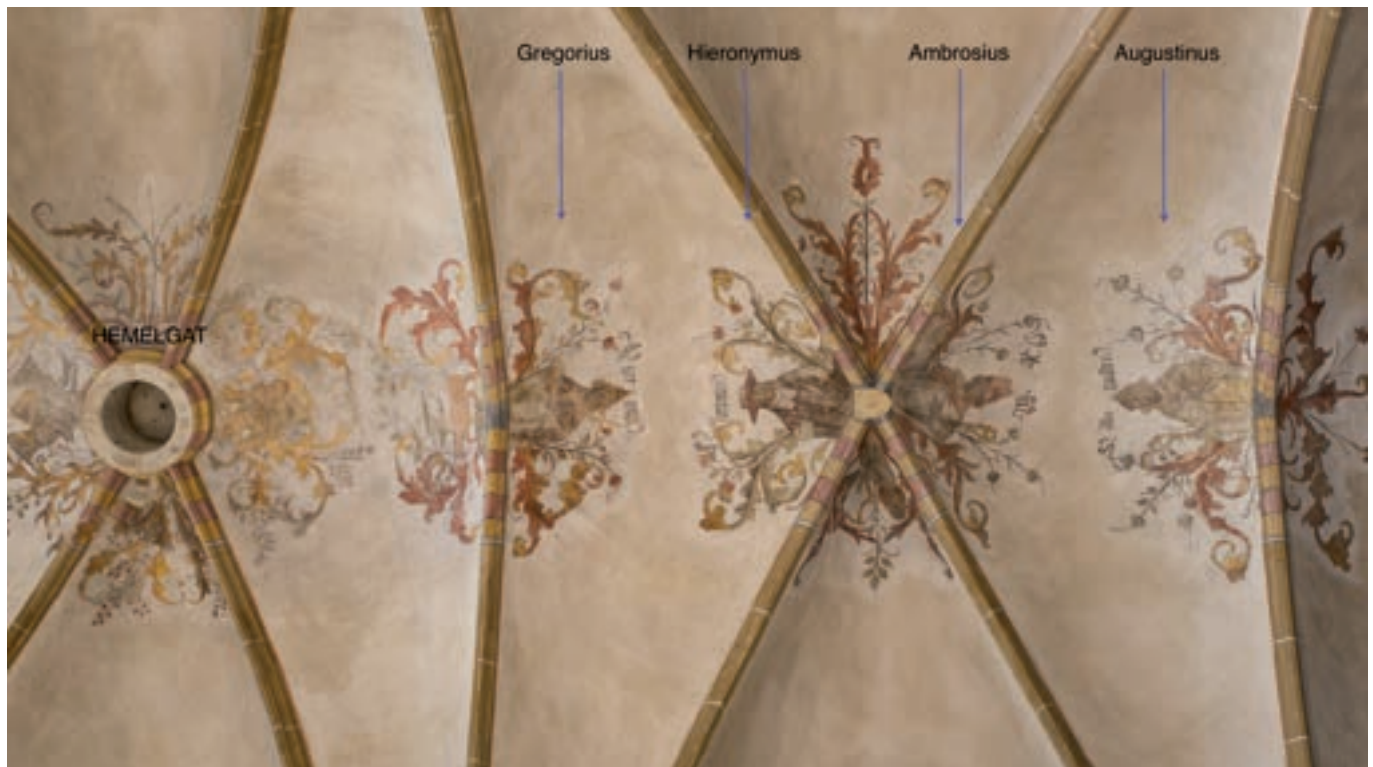
In de volgende Uit de Kerk Geklapt het tweede deel van dit

verhaal over de Jacobuslegenden en dan met name over de vraag hoe Jacobus de nationale heilige van Spanje is geworden.

Noten:

1. Apocrief = letterlijk: verborgen, geheim; zo worden religieuze geschriften genoemd die als twijfelachtig worden beschouwd.
2. Apostel is een Grieks woord en betekent: gezondene; een apostel werd door God gezonden om met volmacht Zijn boodschap over te brengen.
3. Concilie = een grote vergadering van kerkleiders om dringende geloofskwesties te behandelen.

In de vorige twee uitgaven van *Uit de Kerk Geklapt* is een kort overzicht gegeven van de vier westerse kerkvaders Ambrosius, Hieronymus, Augustinus en Gregorius de Grote. Deze vier kerkvaders zijn afgebeeld in de gewelven van de Jacobskerk. In het eerste deel is een levensbeschrijving beschreven van Ambrosius en in het tweede deel die van Hieronymus. In dit derde deel gaan we nader in op het leven van Augustinus en zijn gedachtengoed.

> De vier westerse kerkvaders in de Jacobskerk

> Augustinus met bisschopsstaf en brandend hart in linkerhand

Augustinus leefde aan het eind van de vierde en het begin van de vijfde eeuw. Het is een periode, die zonder meer complex te noemen is: klimaatverandering, zeespiegelstijging, massamigratie, mondiale politieke instabiliteit, godsdienstige conflicten en een falend economisch systeem.

Door klimaatveranderingen zagen de Hunnen in Centraal-Azië zich in hun bestaan bedreigd en trokken westwaarts, andere volkeren zoals de Goten en de Vandalen voor zich uit jagend

richting het Romeinse Rijk, waar genoeg te halen was. Dat Romeinse Rijk werd ook van binnen uitgehold door regelmatige wisselingen van de macht. Legeraanvoerders verdrongen elkaar om keizer te worden en voerden onderling oorlogen. De economie van het Rijk had hierdoor ernstig te lijden met tot gevolg dat een staand leger, om het Rijk tegen de optrekkende volkeren te verdedigen, financieel niet meer vol te houden was. De ondergang van het Romeinse Rijk is zodoende toe te schrijven aan meerdere factoren, die elkaar bovendien versterkten. Uiteindelijk zou dit alles leiden tot de inname van Rome door de Goten in het jaar 410.

Precies in deze laatste periode van het Romeinse Rijk leefde in de provincie Noord-Afrika Aurelius Augustinus (354-430). Zijn invloed verwierf hij niet door zijn positie binnen de Kerk, maar door zijn geschriften: zijn nalatenschap is zonder meer verbluffend te noemen. In zijn laatste werk: *Nabeschouwingen* geeft Augustinus zelf een overzicht van zijn werk: 93 geschriften bestaande uit 232 boeken. Zijn bekendste werk is: *Confessiones* ofwel *Belijdenissen*. Dit was reeds tijdens Augustinus' tijd zijn meest gelezen werk. Ook nadien gold dit als zijn bekendste werk, door hem zelf het meest geliefd. Het boek verscheen in talloze

vertalingen. Het beeld van het brandend en onrustige hart dat zijn diepste vervulling vindt in God, sprak vele mensen door de eeuwen heen aan. *Belijdenissen* omvat dertien boeken, die we tegenwoordig hoofdstukken zouden noemen. De eerste negen boeken bevatten reflecties op Augustinus' eigen leven tot aan zijn bekering en doop. We komen Augustinus in *Belijdenissen* op twee manieren tegen: de Augustinus van het verhaal én de Augustinus die daarop reflecteert. Augustinus neemt mensen gemakkelijk mee in zijn hartstochtelijk zoeken naar de waarheid, die in staat is het leven van een mens te dragen. Het is een bewijsstuk van ontsluiting van het innerlijk leven van Augustinus.

Belijdenissen heeft op het eerste oog het karakter van een spirituele autobiografie, waarin Augustinus veel over zichzelf vertelt. Vandaar dat we in deze inleiding hier nader op ingaan. Bij de beschrijving van zijn leven laten we hem zelf regelmatig aan het woord: dat is de meest indringende manier om hem én zijn zoektocht naar de waarheid over God en mens te leren kennen. De ontwikkeling die hij doormaakt is complex en het vergt veel van de lezer om Augustinus' innerlijke worsteling tot aan zijn 'bekering' te doorgronden.

Met het tiende boek begint het tweede deel. Dit deel begint met een gebed en vervolgens geeft Augustinus aan wat hij met het schrijven van *Belijdenissen* bedoeld heeft.

De boeken 11 tot en met 13 (die in dit artikel niet worden besproken) geven een verklaring van de eerste twee hoofdstukken van Genesis met als slot de beschrijving van de zevende dag, waarop God gerust heeft en waarop geen avond volgde. Het verwijst naar het mysterie van de gelukzaligheid; dan mag de mens met zijn werken rusten in God en zal God in hem rusten.

Augustinus begint met schrijven van *Belijdenissen* in 397, twee jaar na zijn bisschopswijding en voltooit het in 401. Hij schrijft zijn herinneringen neer, zoals ze in zijn gedachten opkomen. Hij beoogt de waarheid te respecteren en zoveel mogelijk objectief te zijn. Wanneer hij feiten uit het verre verleden vertelt, tracht hij de twee psychologische vlakken, dat van het heden en dat van het verleden goed te onderscheiden. Wat hij schrijft, beleeft hij zeer intens. Hij tracht door te dringen tot het mysterie van de menselijke ziel, tot de grens van het onbewuste. "Laat ik dan belijden, wat ik van mezelf weet. Laat ik ook belijden, wat ik van mezelf niet weet."

Augustinus verhaalt zijn wegen en dwaalwegen, maar ook hoe God hem zocht en tegemoetkwam. Het gaat niet alleen om het eindpunt, het moment van vinden, maar ook om de weg van zoeken.

Hier raken we aan de tweevoudige betekenis van *Belijdenissen* en van het Latijnse *Confessiones*: de ene en voor ons doorgaans enige betekenis van belijden (en van het Latijnse *confiteri*) is bekennen, erkennen en toegeven van fouten. De andere betekenis is prijzen, met de daarbij behorende lofprijzing, namelijk van Gods genade. In de psalmen zijn de beide betekenissen voortdurend aanwezig en in afwisseling met elkaar verweven. Augustinus wil met de titel maar ook met de inhoud van *Belijdenissen* beide betekenissen omvatten. De belijdenis is een dialoog met God, die vertrekt vanuit de liefde en die de liefde voedt: groeien in waarheid is

groeien in liefde. De teksten zijn zo geladen van liefde dat het ze Augustinus' hart nog doen ontvlammen, wanneer hij ze op zijn oude dag herleest. Voor hem is het verleden niet een afgesloten geheel, het vormt één geheel met het heden, wordt erdoor opgenomen en geprojecteerd naar de eeuwigheid.

Kinderjaren en prille jeugd (354-365)

Augustinus werd geboren in Thagaste, een stad in het binnenland van het huidige Algerije. Ze ligt in de bergketen van Djerba, dichtbij de Tunesische grens. Het was een bosrijk gebied met veel waterbronnen, ver van de zee en ook ver van de woestijn. Hoewel de stad 700 meter boven de zeespiegel lag, was er toch heel wat verkeer. Thagaste was een belangrijk knooppunt in het Romeinse wegennet.

> *Thagaste, Hippo en Carthago*

Als oude man herinnert Augustinus zich nog dat hij als kleine jongen geweldig onder de indruk was van de zware karren, die over de straatstenen voor hun huis denderden. Hij herinnert zich ook levendig de geur van balsem, de olijfbomen, de wijngaarden en de kleine hofsteden die om de stad heen lagen.

Aan het eind van de 19e eeuw werden bij opgravingen restanten van zuilen, ruïnes van thermen, mooie mozaïeken en inscripties gevonden. In deze toen al eeuwenoude stad, die qua taal en cultuur Romeins was, werd Aurelius Augustinus op 13 november 354 geboren. Hij was het eerste kind van Patricius en Monica, mensen van bescheiden afkomst. Ze bezaten een hoeve, maar de inkomsten daaruit waren gering.

Augustinus had nog een broer, Navigius en een zus, van wie we de naam niet kennen. Zij trok zich terug na de dood van haar echtgenoot in een vrouwenklooster in Hippo.

Patricius was een heiden, Monica een christen. Augustinus kreeg een christelijke opvoeding, maar de tegengestelde invloeden, die hij in zijn kinderjaren onderging, lieten zich later gelden.

Augustinus was een levendig kind en niet helemaal volgzaam. Hij speelde ontzettend graag en toen het moment gekomen was, dat hij mocht studeren, had hij het gevoel dat men hem op slinkse manier het spel ontnam. Want niemand had hem duidelijk gemaakt waarom hij moest studeren. Hij kreeg ook vaak een flink pak slaag. De klappen raakten hem niet alleen fysiek, maar ook zijn trotse en fijngevoelige geest. Blijkbaar hebben die afstraffingen zijn kinderjaren grondig vergald, want als hij op

> Monica, moeder van Augustinus

zijn oude dag daaraan terugdenkt, zegt hij: "Als men zou moeten kiezen tussen de dood en opnieuw de kinderjaren doormaken, wie zou dan niet de dood verkiezen?"

Wat vooral opvalt in de kritiek die Augustinus uitoefent op de school van zijn tijd is, wanneer hij de leermethoden hekelt, die op dwang gebaseerd zijn: "Vrije weetgierigheid bevordert het leren meer dan angstaanjagende dwang."

Studies in Madauros (365-370)

Na de lagere schoolopleiding wordt Augustinus naar Madauros gestuurd om zijn middelbare schoolstudies te volgen. Madauros, het huidige Mdaourouch in Algerije en 25 km verwijderd van Thagaste, lag in het hartje van de provincie Numidia. Deze stad had niet zoveel betekenis en aanzien als de hoofdstad Carthago, die veraf gelegen was, maar ze stond toch bekend als een centrum van cultuur. De stad was gesticht in de eerste eeuw als kolonie van de Romeinse veteranen. Het was een bloeiende stad met prachtige monumenten, zuilengalerijen, triomfbogen, thermen en theaters. Enkele jaren later zou Madauros een toevluchtsoord worden voor christenen, die vluchtten voor de Vandalen.

In Madauros bevond zich een onderwijsinstelling van voorbereidend hoger onderwijs, waar les werd gegeven door een grammaticus. Grammatica was het toenmalig onderwijs in de heidense literatuur (Cicero, Vergilius etc.), waarbij de nadruk viel op de kunst van de welsprekendheid ofwel retorica en een goede schrijfstijl. Het hoger onderwijs was in die tijd vooral literair en op de schone vorm gericht, met nadruk op de wereld van de dichtkunst en de roemrijke Romeinse historie.

Terugkeer naar Thagaste: een verloren jaar (370)

In 369 keerde hij terug naar zijn geboorteplaats Thagaste. Zijn studie in Madauros had hij afgerond. Omdat er geen geld meer over was voor een vervolgstudie in Carthago, werd Augustinus gedwongen zijn zestiende levensjaar in ledigheid door te brengen.

Een verloren jaar zou men dit jaar kunnen noemen. Over deze periode ligt een grote schaduw. Het was de tijd dat Augustinus' zinnelijkheid en driftleven ontwaakten. En dat had blijkbaar zijn

gevolgen, zo lezen we: "En wat anders wilde ik graag dan liefde geven en liefde ontvangen? Maar verwantschap van geest was voor mij niet voldoende. Die maakt vriendschap helder, maar uit de modderpoel van mijn lichamelijke begeerte en uit de bron van mijn puberteit stegen dampen op rond mijn hart. Ik had geen idee wat heldere liefde was en wat donkere begeerte. Allebei waren ze er, heftig en verward. In die kwetsbare jaren sleepten ze mij mee naar de afgronden van begeerte en gooiden me in een kolk van laagheid. Ik dreef rond en liet me gaan, ik stroomde uit naar alle kanten en kookte over in losbandigheid."

Student te Carthago (371-373)

Dankzij financiële bemiddeling van een zekere Romanianus, een rijk burger in Thagaste en mogelijk verre bloedverwant van de familie, was er geld gekomen om Augustinus aan de stedelijke hogeschool op te leiden tot *retor* ofwel leraar in de welsprekendheid.

Als bijna zeventienjarige kwam Augustinus in de herfst van 370 in de hoofdstad Carthago aan, ongeveer 250 kilometer verwijderd van Thagaste. Carthago was in die tijd een tweede Rome, het middelpunt van het Afrikaanse geestesleven, maar ook berucht om haar grote zedeloosheid.

"Ik ging naar Carthago en overal om mij heen was daar de heksenketel van banale affaires", zo luidt het begin van het derde boek van de Belijdenissen waar Augustinus zijn aankomst in Carthago beschrijft.

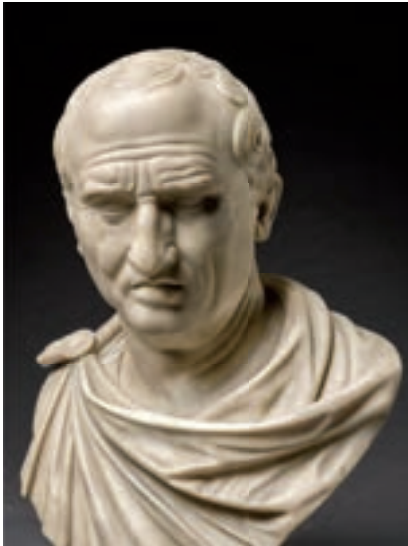
Onrustig stortte de student Augustinus zich in het bruisende stadsleven en gaf zich over aan zinnelijke genoegens. Hij beschrijft in zijn *Belijdenissen* eerlijk het verhaal van zijn afdwalingen: "Beminnen en bemind worden vond ik nóg fijner, als ik ook kon genieten van het lichaam van iemand die van mij hield. En zo besmeurde ik de ader van vriendschap met het vuil van mijn begeerte en verduisterde ik haar helderheid vanuit de poel van zinnelijk genot. Maar hoe vuil en lelijk ook, ik was wel ijdel genoeg om voor fijngevoelig en beschaafd te willen doorgaan. Ik stortte mij ook in een liefde, ik wilde erdoor veroverd worden."

In die periode ging hij ook een concubinaat aan met een meisje. Het was een samenlevingsvorm die veelvuldig voorkwam. Uit deze verbintenis werd een zoon geboren: Adeodatus genaamd: 'door God gegeven'; een dergelijke naam was in die tijd heel gebruikelijk.

Ondanks de wilde verstrooiingen waarin Augustinus terecht kwam, werkte en studeerde hij hard, bezield als hij was door enorme eerezucht: "En reeds was ik de beste in de school der welsprekendheid en vol trots verheugde ik mij daarover en ik zwol van ijdelheid."

Hij raakte al dichterbij zijn felbegeerte doel: het retorschap met een juridische loopbaan in het vooruitzicht. In die periode stond de lezing van het boek *Hortensius* van Cicero op het lesprogramma. Hoewel dit werk verloren is gegaan, weten we dat het gaat over het 'gelukzalige leven' (beata vita). Dit leven bestond volgens de Romeinse staatsman en wijsgeer niet in uiterlijke genietingen, maar in het zoeken naar waarheid en

wijsheid. Cicero was een niet-christelijk wijsgeer, die de filosofie (liefde tot de wijsheid) verheerlijkte als een middel om deel te krijgen aan het onsterfelijke leven der goden. Het geluk van de mens is volgens zijn mening niet gegrond in uiterlijke, vergankelijke dingen, maar in redelijk denken, zijn streven naar innerlijke deugd. Voor het eerst was Augustinus ontvankelijk geworden voor de onvergankelijkheid en de innerlijke rijkdom van het geestelijk rijk der waarheid. Deze ontdekking was voor hem een grote schok. Men spreekt wel van een 'eerste bekering'.

> Cicero

Augustinus schrijft hierover: "Het veranderde heel mijn instelling, het leidde mijn bidden naar U en zette al mijn inspiraties en verlangens op hun kop. Opeens was er niets meer over van al mijn zinloze verwachtingen en met ongekende kracht begon mijn hart te verlangen naar de wijsheid die onvergankelijk is. Het was voor mij een begin van opstaan om naar U terug te gaan." Zijn christelijke opvoeding kwam in deze crisissituatie weer naar boven, maar zijn trotse geest en zijn liefde voor het schone woord waren toch niet zo gemakkelijk te vergeten als het op dat moment leek. Toen hij vol verwachting naar de Bijbel greep om daarin de begeerde wijsheid te vinden, raakte hij hevig teleurgesteld vanwege de bedenkelijke literaire kwaliteit van de Latijnse vertaling die tot stand was gekomen tijdens de kerstening van Noord-Afrika in de tweede eeuw. De vertaling door Hieronymus (De Vulgata) kwam pas later. Verder had hij problemen met de gewelddadige God van het Oude Testament en kreeg hij geen antwoord op zijn vraag naar de oorsprong van het kwaad.

De manicheïstische periode (373-383)

Omdat Augustinus zo sterk gelooft in de rede, begint hij aandacht te schenken aan de propaganda van de aanhangers van het manicheïsme, die toen erg actief waren in Carthago.

Het manicheïsme was een wereldreligie, die genoemd is naar de stichter Mani, geboren in Babylon in 216. De aanhangers hadden de pretentie een voor rede inzichtelijk geloof te hebben. Volgens deze stroming is de wereld een mengeling van licht en duisternis, goed en kwaad. De manicheeërs beklemtoonden de noodzaak van de kennis als weg naar het heil.

Zij kenden in hun gemeenschap twee hoofdrangen: de uitverkorenen en de toehoorders. De uitverkorenen hadden de trap van de volmaaktheid bereikt.

Het was vooral ook door zijn brandende vraag waar het kwaad vandaan komt, dat hij zijn heil zocht bij het manicheïsme.

Augustinus kreeg echter geen antwoorden op zijn fundamentele levensvragen. De worsteling om de waarheid te vinden, vond door de aansluiting bij de manicheeërs geen oplossing. Na ruim tien jaar toehoorder te zijn geweest, heeft hij geleidelijk aan met het manicheïsme gebroken, al bleef hij wel vrienden onder hen houden, zoals zijn leerling en trouwe vriend Alypius alsmede Romanianus, zijn weldoener.

Terug naar Thagaste (373-375)

Na de voltooiing van de studie keerde Augustinus in 373 weer terug naar Thagaste, waar hij leraar in de retorica werd. Hij was nu twintig jaar en volleerd retor. Zijn vader was inmiddels overleden. Vlak voor zijn dood had Patricius zich tot het christendom bekeerd en was hij gedoopt. Omdat zijn vader gestorven was, moest Augustinus - als het nieuwe gezinshoofd - voor broodwinning zorgen.

Monica had met pijn in haar hart de afdwaling van haar zoon naar het manicheïsme moeten aanzien. Was dat nu de vrucht van haar grote moeite geweest om Augustinus te laten studeren? Deze teleurstelling noopte haar om Augustinus met vrouw en kind onderdak in haar huis te weigeren. Augustinus vestigde zich toen in de woning van Romanianus, zijn financiële weldoener.

Een grote schok in zijn jonge leven betekende voor hem de dood van een geliefde vriend.

Zonder zijn vriend en zonder God ligt hij overhoop met zichzelf. Zijn hart is verscheurd, alsof hij van zichzelf vervreemd is. In die tijd is zijn zoon Adeodatus drie jaar oud. Maar noch zijn glimlach, noch de liefde van de jonge levensgezellin kunnen Augustinus troosten. Zijn onuitsprekelijk verdriet drukt zwaar op hem. Om niet erdoor verpletterd te worden, vermijdt hij de plaatsen die hem onverbiddelijk verbinden aan de aanwezigheid van zijn vriend.

Het enige wat hij kon doen, was Thagaste maar ontvluchten.

Retor in Carthago (375-383)

Augustinus vertrok weer naar Carthago. Met behulp van Romanianus opende hij in Carthago een school voor retorica. De genereuze weldoener bleef hem steunen.

Nu beleeft Augustinus als professor het milieu dat hij als student gekend heeft.

Monica blijft achter, overstelpt door verdriet, omdat ze er niet in geslaagd is haar zoon terug te winnen voor het christelijk geloof.

De confrontatie met de dood was de aanleiding voor Augustinus om uitvoerige en diepzinnige beschouwingen te wijden aan de broosheid en de vergankelijkheid van het aardse leven.

Kwam immers zijn ellende ten diepste niet hieruit voort dat hij een sterfelijk mens bemind had alsof deze niet sterfelijk was? Hem werd nu de noodzaak duidelijk een vriendschap aan te gaan

die eeuwig van aard was, dat wil zeggen in God gegrond en op Hem gericht.

Ondanks de innerlijke spanningen, waaronder hij leed, bleef hij zijn werk als leraar in de welsprekendheid succesvol uitoefenen. De sfeer op school bevalt hem echter niet. Hij heeft wel een leerling, Nebridius, die hem zeer genegen is en met wie hij heel zijn leven bevriend zal blijven. Het wangedrag van de Carthaagse studenten echter was hem een doorn in het oog. Hij wilde, ook mede hierdoor, zijn vleugels ergens anders uitslaan. Rome, de wereldstad, lonkte hem. Augustinus gaf als reden van zijn vertrek op, dat in Rome de studenten rustiger waren en meer gedisciplineerd, zodat ze niet als wilde beesten de les binnenstormden. “Daarom wilde ik ergens naar toe gaan waar zoiets niet gebeurde, zoals iedereen zei, die de situatie daar kende. Maar eigenlijk was U doende om mij een andere plek op aarde te geven voor het heil van mijn ziel. U gaf Carthago de prikkels om mij daar los te scheuren en Rome het aas om mij daarheen te lokken. Maar de ware reden om van hier naar daar te gaan wist U, mijn God.”

Zijn moeder Monica smeekt hem niet te gaan en probeert hem tevergeefs nog tegen te houden. Op een nacht vertrekt hij stiekem, terwijl zij achterbleef, biddend en huilend.

Verblijf in Rome (383-384)

Augustinus kwam als dertigjarige succesvolle retor in 383 in Rome aan. Daar hoopte hij zijn geluk te beproeven. Hij vond onderdak bij een manicheeër. Ondanks zijn toenemende innerlijke vervreemding van het manicheïsme kon hij nog wel goed opschieten met de volgelingen in deze groep.

Een gelukkige tijd heeft Augustinus in Rome niet gekend. Al spoedig na zijn aankomst werd hij overvallen door een ernstige infectieziekte, gepaard gaande met hoge koorts.

De schitterende stad, die nog niet door de barbaren geschonden was, maakte bijzonder weinig indruk op Augustinus. In toenemende mate raakte hij verder vervreemd van het manicheïsme, hij voelde zich leeg en depressief en had de hoop verloren de waarheid nog te kunnen vinden in de christelijke kerk.

Ontmoedigd wijdt Augustinus zich volledig aan onderricht van de welsprekendheid. Het aantal leerlingen stijgt. Hij wordt geleidelijk aan bekend en gewaardeerd. Maar ook hier moet hij een ontgoocheling verwerken: de studenten gedroegen zich wel gedisciplineerd, maar hadden de hinderlijke gewoonte om, als het op betalen aankwam, gezamenlijk op afspraak weg te blijven.

> *Quintus Aurelius Symmachus*

Er bood zich gelukkig een uitweg aan: Bij Symmachus, de stadsprefect van Rome, was het verzoek binnengekomen iemand voor te dragen voor de post van stedelijk retor die in Milaan was vrijgekomen. Augustinus solliciteerde en moest een examen afleggen. Het was een voorgeschreven mondelinge proef in retoriek die bestond uit het voordragen van een thema. Augustinus slaagde met glans. Voor Augustinus betekende de benoeming tot staatsprofessor in de retorica een zeer aantrekkelijke positie. In het jaar 384 verliet hij Rome om de ruim zeshonderd kilometer lange tocht te ondernemen naar de ‘stad van Ambrosius’: Milaan.

In Milaan (384)

“Zo kwam ik in Milaan en bij Ambrosius, de bisschop, bekend in heel de wereld als een van de groten, een vroom dienaar van U. U was het die mij naar hem toebracht zonder dat ik het wist en hij zou mij met mijn medeweten naar U brengen”, zo schrijft Augustinus in *Belijdenissen*.

De christelijke kerk in het Romeinse Rijk beleefde in die tijd roerige tijden. Buiten de kerk dreigde de herleving van het oude, Romeinse heidendom en stonden de Goten op het punt het Rijk binnen te vallen. Binnen de Kerk was het gevaar van het arianisme nog steeds springlevend – de volgelingen van Arius, die de godheid van Jezus loochende. Ambrosius genoot niet alleen groot gezag als verdediger van de orthodoxie, maar stond ook in hoog aanzien bij het keizerlijke hof.

Augustinus stelde zich voorlopig gereserveerd op ten aanzien van Ambrosius. Hij ging regelmatig bij hem naar de kerk, niet zozeer om de inhoud te horen, maar beroepshalve om de welsprekendheid van Ambrosius te horen! Maar langzamerhand raakte Augustinus ook getroffen door de inhoud van de preken van Ambrosius. “Dit gebeurde met name toen ik een paar keer of wat vaker gehoord had hoe een moeilijke passage uit het Oude Testament op symbolische manier werd uitgelegd, terwijl ik ze letterlijk had opgevat en daarbij dus onderuit was gegaan.” Toch kon hij zich met al deze positieve veranderingen nog niet definitief wenden tot de leer van de christelijke kerk, alhoewel hij afscheid genomen had van het manicheïsme. Hij twijfelde aan alles: hij bevond zich in een geestelijk vacuüm: “Ik was terechtgekomen in een diepe zee, zonder enige zekerheid en de hoop de waarheid ooit te vinden, had ik opgegeven.”

In die tijd was zijn moeder Monica met Adeodatus en de concubine van Augustinus naar Milaan gekomen “sterk in haar geloof over land en over zee kwam ze mij achterna, in alle gevaren vol vertrouwen op U. Zij trof mij aan in een zeer kritieke situatie vanwege mijn wanhoop de waarheid ooit te zullen vinden.” Hij vertelde Monica vol vreugde dat hij geen manicheeër meer was, maar ook geen katholiek christen. Daarop antwoordde Monica dat zij, alvorens zij zou sterven, hem als een gelovig katholiek zou zien.

Samen met zijn concubine, zijn zoon Adeodatus en enkele vrienden onder wie Alypius en Nebridius huurden zij een woning in Milaan. Monica zag Ambrosius als een bondgenoot in de strijd om Augustinus weer op het spoor van de ware vroomheid te brengen. “Voor haar was hij een engel van God. Want ze had wel

begrepen dat ik door zijn toedoen al tot deze fase van twijfel was gekomen. In alle rust ging ze ervan uit dat dit voor mij een overgangsfase was om van ziek gezond te worden met wel een verhoogd risico. Artsen noemen dat een crisis.”

> *Ambrosius door Gerard Seghers*

Intussen heeft Augustinus zich in het Milanese milieu ingeburgerd. Zijn cursus retoriek wordt druk bezocht door de zonen van de notabelen van de stad. Hij wordt ook bekend aan het hof. Als staatprofessor in de welsprekendheid is hij de officiële hofredenaar. Ook de financiële positie van Augustinus is erg verbeterd.

Het culturele klimaat in Milaan op het einde van de vierde eeuw stemde veel meer overeen met de gedachtewereld van Augustinus dan hij in Rome gekend had; hij vond aansluiting bij mensen die meer praatten over filosofie dan over retoriek. De denkers van die tijd grepen terug naar Plato, de grote filosoof, die acht eeuwen daarvoor in Griekenland gewoond had. Zo kwam hij in contact met christelijke neoplatonisten. Ook Ambrosius verried in zijn preken duidelijke invloeden van dit neoplatonisme.

Uit de boeken die hij hierover in handen kreeg, leerde hij dat God een zuiver geestelijk wezen was, onstoffelijk, onveranderlijk en onvergankelijk, ver verheven boven de vergankelijke wereld van de ruimtelijke en zichtbare dingen. God is het bovenwereldse Licht dat de ziel verlicht.

Deze gedachten waren in beginsel al te vinden in *Hortensius* van Cicero. Dit boek had diepe indruk op hem gemaakt tijdens zijn opleiding tot retor in Carthago. De lezing van de neoplatonische boeken bracht een geweldige bevrijding met zich mee. Augustinus zag in deze boeken een innerlijke verwantschap met de christelijke leer van het Woord van God, zoals beschreven in het eerste hoofdstuk van het evangelie van Johannes (In den beginne was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God). Het veranderlijke leven ontvangt zijn bestaan door het deelhebben aan het eeuwige, onveranderlijke Zijn, zo is Augustinus' verwerking van het neoplatonisme te omschrijven. Door de kennisname van het neoplatonisme kwam Augustinus ook tot een beter begrip van het kwade. Al het 'zijn' is goed, wist hij nu, dus het kwade kan geen wezenlijk en onafhankelijk bestaan hebben buiten God om. Het kwaad is dus een gebrek, een beroving

van het goede. Het is geen zelfstandige substantie, maar ten diepste de verkeerde gerichtheid van de menselijke wil, een zich afkeren van God. Hoewel Augustinus' intellectuele problemen nu opgelost waren en het neoplatonisme een bevredigende rationale wereldverklaring bood, botste hij met de voor hem steeds terugkerende eis: men moet leven in overeenkomst met zijn ideaal en dat consequent toepassen. Hij voelt zich steeds sterker gedreven naar een totale overgave aan God, maar hij zit nog gevangen in zijn gewoonten. “De omarmingen van een vrouw missen”, dat kon en wilde hij niet. Monica steunde hem in dit opzicht en wenste dat hij een huwelijk ging sluiten. Bij deze wens van Monica hoorde ook dat zijn concubine werd weggezonden: het was in de Romeinse samenleving onmogelijk, gezien zijn maatschappelijke positie in de hogere aristocratische kringen, te huwen met iemand van lage komaf.

Hun zoon Adeodatus bleef bij Augustinus achter. De trouwe Afrikaanse heeft zich na haar terugkeer naar haar land gewijd aan God. Augustinus neemt kort daarna een maîtresse.

In die periode greep Augustinus wéér naar de Bijbel. In tegenstelling tot vroeger vond hij nu wél de toegang tot dit boek. Met name de brieven van Paulus waren voor hem een diepe openbaring. Een geheel nieuw licht ontstak in hem. Hij zocht contact met Simplicianus, de leermeester én opvolger van Ambrosius. Simplicianus vertelt hem een bekeringsgeschiedenis van een beroemde Romeinse retor, van wie een standbeeld was opgericht op het Forum Romanum.

> *Simplicianus*

Augustinus kwam naar aanleiding van dit verhaal ‘in vuur en vlam te staan.’ Maar dan roerden zich weer de hartstochten en de wereld waaraan Augustinus vastgekleust bleek te zijn: “en er was een nieuwe wil in mij gegroeid: om u in vrijheid te dienen en van U te genieten, God.” Maar de wil was nog niet sterk genoeg om de oude te overwinnen.

De bekering ‘Neem en lees’ (386)

De beslissende doorbraak was tenslotte de vertelling van een eenvoudige geschiedenis. Een zekere Pontificianus, een Afrikaans

landgenoot, komt op bezoek bij Augustinus en diens vriend Alypius. Pontificianus vertelt terloops over de kluizenaar Antonius, een heilige, die in de woestijn van Egypte heeft geleefd tot hij 105 jaar oud was. Deze man had een zeer goede naam onder de christenen vanwege zijn vroom leven, ascese en onthouding.

> *Antonius
in de woestijn*

Pontificianus vertelde verder waar hij zo van onder de indruk was. Het ging om drie Romeinse officieren, die, nadat ze een levensbeschrijving van Antonius gelezen hadden, meteen hun loopbaan en hun verloofden verlieten en monnik werden.

Dit verhaal, in al zijn eenvoud verteld, maakte in Augustinus alles los. Het trof hem als een zweepslag. Hij ging naar Alypius toe en schreeuwde: "Wat is er toch met ons aan de hand? Jij hebt dit toch ook gehoord? Gewone mensen staan op en bestormen de hemel en wij met al onze geleerdheid zonder hart, wij blijven maar ronddraaien in vlees en bloed!!"

Daarna barst hij in tranen uit, rukt zich los van Alypius en vlucht naar een afgelegen hoekje in de tuin. Daar gaat hij onder een vijgenboom liggen en smeekt God deemoedig om hulp en plots, alsof het een antwoord is op zijn vurig gebed, hoort Augustinus uit een naburige woning een kinderstem, die op zingende toon zegt en herhaalt: 'tolle lege, tolle lege': 'Neem en lees; neem en lees.'

> *De Beking van Augustinus door Fra Angelico (circa 1430), achter hem staat Alypius*

Augustinus staat op en gaat terug naar de plaats waar Alypius zit en waar hij het boek, dat hij aan 't lezen was, heeft laten liggen. Het zijn de brieven van Paulus. De tekst waarop zijn oog valt, is een passage uit het dertiende hoofdstuk van de brief aan de Romeinen: 'Geen bras- en slempartijen, geen ontucht en losbandigheid, geen tweespalt en jaloezie. Bekleed u met de Heer Jezus Christus en geef niet toe aan uw eigen wil die begeerten in u opwekt.' Augustinus wil niet meer verder lezen. Hij voelt onmiddellijk een nieuwe kracht in hem die alle twijfels wegdrijft. Nu is het zaak om de consequenties van deze ommekeer in zijn dagelijks leven door te voeren: hij laat zijn minnares gaan en verbreekt de verloving met zijn toekomstige bruid. Hij doet afstand van zijn leerstoel en meteen ook van de belangrijke positie die hij had in de hoogste Milanese kringen. Hij wil zich volledig aan God wijden.

Afzondering in Cassiciacum (386)

Na zijn bekering verlangde Augustinus naar rust en afzondering. Een goede vriend van hem stelde zijn landgoed Cassiciacum ter beschikking, een landgoed ten noorden van Milaan. In de zomer van 386 trok Augustinus in gezelschap van zijn broer Navigius, twee neven, Monica, Adeodatus en zijn vrienden naar deze paradijselijke streek. Het verblijf stond in het teken van studie en meditatie.

Dooptlichtigheid (387)

In het voorjaar van 387 verliet Augustinus met zijn gezelschap het landgoed. Hij vertrok naar Milaan, teneinde zich voor te bereiden op de doop. De doop gebeurde in die tijd meestal in de paasnacht en vormde een van de feestelijke hoogtepunten van de toenmalige kerk.

Het was een langdurige gebeurtenis waarbij schriftlezing en gezang centraal stonden. De oude klederen werden afgelegd en de dopeling werd driemaal ondergedompeld als symbolisch teken van afsterving van de oude mens en opstanding van de nieuwe mens.

Daarna volgde de zalving. Augustinus onderging de doop samen met zijn vriend Alypius en zijn zoon Adeodatus.

> *De doop van Augustinus door Louis de Boullogne (1695)*

De extase van Ostia en de dood van Monica (387)

Na de doop ontmoette Augustinus een andere gedoopte man uit Thagaste, genaamd Evodius. Samen met hem, andere vrienden en zijn familie keerde hij naar zijn vaderstad terug om daar een kloostergemeenschap te vormen. Augustinus had geen binding meer met Milaan en verlangde naar rust en bezinning.

Het gezelschap vertrok uit de drukke residentiestad richting Ostia, de Italiaanse havenplaats, van waaruit men zich naar Afrika kon inschepen.

In *Belijdenissen* beschrijft Augustinus hoe hij met het uitzicht op zee samen met alleen zijn moeder een gesprek voerde over de wijsheid: "En terwijl wij over deze wijsheid praatten en naar haar verlangden, raakten we haar heel even aan, met een volle slag van ons hart. Wij zuchtten diep." Deze beschrijving van opklimming van de ziel uit de aardse wereld naar de regionen van de eeuwige wijsheid staat in de literatuur bekend als de "extase van Ostia".

Het leek wel of Monica haar einde voelde naderen. Negen dagen daarna stierf de vrome, bekendste moeder in de kerkgeschiedenis. Haar levensdoel was bereikt: de bekering van haar zoon.

Zij werd 56 jaar. Augustinus was op dat ogenblik 33 jaar. Met de dood van Monica wordt het biografische verhaal in de eerste tien boeken van *Belijdenissen* afgesloten.

Oponthoud in Rome (388)

Politieke beroering wegens de strijd tussen de jonge keizer Valentinianus II en de tegenkeizer Maximus verhinderden hem echter de Middellandse Zee over te steken. Zo kwam hij voor de tweede maal Rome binnen, nu echter geheel anders dan de eerste keer. In deze periode werkte hij aan een aantal geschriften, o.a. een verweerschrift tegen de vroegere sektegenoten: *De zeden van de Katholieke Kerk en van de manicheeërs*, waarin hij schrijft dat het hoogste goed gelegen is in het liefhebben. De liefde verdringt dus de nadruk op kennis en aanschouwen. Het geschrift is als het ware een voorspel op Augustinus' bekende latere stelling dat, wat de mens ten diepste is, niet bepaald wordt door wat hij kent, maar door wat hij liefheeft.

Augustinus verbleef ongeveer een jaar in Rome.

Terug in Thagaste (388-391)

Aan het einde van het jaar 388 kan het gezelschap de onderbroken reis voortzetten. Augustinus verlangde naar zijn land en de rust van de bossen. Hij stichtte in Thagaste een kleine gemeenschap. Het was echter geen klooster dat aan bepaalde regels gebonden was. Ze hielden zich wel aan het celibaat en er werd totale onthechting geëist van elk persoonlijk bezit. De gemeenschap leefde van de opbrengst van het kleine boerenbedrijf dat Patricius nagelaten had.

Hier in Thagaste heeft Augustinus de tijd om te antwoorden op de vragen van Romanianus, zijn rijke landgenoot, die indertijd zijn studies gefinancierd heeft. Deze wil weten wat de 'ware godsdienst' is waaraan Augustinus zijn leven heeft gewijd en waarop de studies gericht waren die hij bekostigd heeft. Augustinus schrijft dan zijn werk *De ware godsdienst*. Augustinus

beschrijft dat hij de historische Christus identificeert met de wijsheid zelf van God, d.w.z. de Waarheid.

Priester tegen wil en dank (391)

Augustinus zocht een teruggetrokken leven, maar hij raakte door zijn kennis en vroomheid al spoedig bekend in zijn wijde omgeving en velen kwamen hem om raad vragen.

Op een dag, toen hij nauwelijks drie jaar in Thagaste woonde, ging Augustinus vanuit zijn rustige toevluchtsoord naar Hippo Regius, een favoriet oord van de koningen van Numidië en later van de hoge Romeinse ambtenaren die er in luxueuze villa's woonden, versierd met prachtige mozaïeken. Het was een dichtbevolkte stad, een graanhaven, die door de koopvaardij verbonden was met o.a. Rome. Augustinus ging naar Hippo, omdat daar mogelijk een kandidaat voor zijn gemeenschap was. Iemand, die zich aangetrokken voelde tot het kloosterleven, maar nog aarzelde, omdat hij zijn bezittingen dan moest achterlaten.

De zaken namen een heel onverwachte en snelle wending. Toen Augustinus op een dag binnenstapte in de basiliek van de Vrede in Hippo, gebeurde er iets wat zijn levensloop totaal zou veranderen. De bisschop van Hippo, Valerius, was aan het vertellen dat hij een nieuwe priester (presbyter) nodig had om te kunnen voorzien in de noden van de kerk. Opeens merkte iemand Augustinus' aanwezigheid op. Het gerucht verspreidde zich in minder dan geen tijd. Augustinus werd vastgegrepen en naar het spreekgestoelte van bisschop Valerius getrokken.

Intussen riep het volk steeds luider: 'Augustinus priester!'

> Bisschop Valerius

Augustinus zal onze presbyter zijn!' Het was in die tijd niet ongebruikelijk dat christenen met bijzondere gaven van kennis of prediking plotseling tot bisschoppen gekozen konden worden. Dat had ook Ambrosius ervaren en zijn geval was niet uniek. Augustinus begon te huilen, geschrokken als hij was. Hij schrijft zelf: "men heeft geweld tegen mij gebruikt en ik zal het zeker verdiend hebben, omwille van mijn zonden: een andere verklaring heb ik niet." Toen de bisschop hem ter plekke de handen oplegde en hem tot presbyter wijdde, weende Augustinus bitter. Zijn wereld stortte in één klap ineen. Hij kon het vergeten om nog ooit in alle rust en vrijheid te mediteren. Maar uit de pijn van die opoffering werd de zielzorger geboren; de nieuwe mens, die zichzelf vergeet en zich met liefdevolle aandacht en geduld over de menigte buigt, die voor iedereen

het juiste woord vindt. Met een beroep op Valerius' liefde voor de kerk vroeg Augustinus om zich door gebed en studie te mogen voorbereiden op de gewichtige verkondiging van het Woord. Dat uitstel kreeg hij tot Pasen. Op zondag 6 april 391 aanvaardde hij zijn ambt als presbyter en vestigde zich toen in Hippo. Hij heeft de taak opgenomen waaraan hij zich de verdere veertig jaar van zijn leven zal wijden. Hippo was overigens geen gemakkelijke gemeente: er waren vele onderlinge twisten, zoals tussen katholieke christenen en arianen, manicheeërs en donatisten en pelagianen (over deze twee laatste verderop enige uitleg).

Klooster van Hippo (391-396).

De bejaarde Valerius probeert Augustinus op allerlei manieren te helpen. Hij beseft dat het afscheid van het contemplatieve leven pijn doet. Als compensatie voor deze traumatische scheiding, stelt de bisschop hem een omheinde tuin ter beschikking, dichtbij de basiliek. Daar kan Augustinus zijn gemeenschap van Thagaste in een klooster onderbrengen. Hij kan er ook zelf wonen. Het is voor Augustinus als balsem op zijn pijnlijke wonde. Gedurende vijf jaar leidt Augustinus dit klooster. Het contemplatieve leven is beperkt tot schaarse momenten, waarin hij het contact met de Bijbel probeert te bewaren. Zijn liefde voor de mensen wordt voortdurend gevoed door het stille luisteren naar het woord van God. Hij leest aandachtig, geduldig en onderzoekend, opdat hij de Schrift niet verkeerd zou begrijpen. Naar aanleiding van de bestudering van de brieven van Paulus, met name de brieven aan de Romeinen en de Galaten, ontdekt hij dat genade iets is wat geheel onverdiend is en vrij gegeven wordt aan iedereen aan wie God het wil geven. Het is een daad die voorafgaat aan elke menselijke prestatie.

Anders gezegd: "alles wat de mens voortbrengt aan goeds is het gevolg van Gods genade."

Augustinus heeft lang geworsteld met begrippen als genade en vrije wil.

Het is duidelijk dat de oude bisschop Valerius zo'n waardevolle medewerker niet wil verliezen. Hij beschouwt hem als zijn opvolger. Hij stelt in 395 Augustinus aan als hulpbisschop om er zeker van te zijn dat hij door hem wordt opgevolgd. Enkele maanden daarna overlijdt Valerius.

Bisschop en rechter (396-430)

Op 42-jarige leeftijd aanvaardde Augustinus dit gewichtige ambt. Nog geen twee jaar na de bisschopswijding begint hij met het schrijven van *Belijdenissen*, zoals in de inleiding is genoemd. In 401 is dit werk afgerond.

Augustinus was een harde werker die vanwege het gebrek aan tijd noodgedwongen moest vasten en vaak tot diep in de nacht bezig was met het dicteren van zijn werken en brieven.

Augustinus fungeerde ook als rechter, een gewoonte die terugging tot de tijd van Petrus. De staat erkende deze functie en het kerkelijk tribunaal was gelijkgesteld aan het burgerlijke. De mensen verdrongen elkaar voor de bisschoppelijke audiëntie. De belangrijkste taak van Augustinus was echter het *preken*. Soms deed hij dat zelfs dagelijks. Er zijn ongeveer zeshonderd van de

> Bisschop
Augustinus door
Antonio Rodríguez

zesduizend preken, die hij ooit heeft gehouden, overgebleven. Zijn preken werden ter plekke op schrift gesteld door toenmalige snelschrijvers (stenografen). De plicht om te preken woog hem zwaar, maar hij deed het niet met tegenzin. Hij vatte deze taak op als een verplichting der liefde. Het was geen gemakkelijk publiek waarover Augustinus was aangesteld. Fel kon hij tekeergaan tegen de volkszonden van overspel, dronkenschap, afgoderij, deelname aan heidense spelen, raadplegen van astrologen, vogelwichelaars etc. Soms reageerden de toehoorders door luid op hun borst te kloppen als boetedoening, maar omdat ze doorgingen met hun zonden, noemde hij dat 'zonden bevloeren' denkend aan het monotone geklop van vloermozaïsten, dat hij uit zijn jeugd kende. "Stop met zondigen: want op uw borst kloppen en er toch mee doorgaan, is niets anders dan de zonden bevloeren." Niet alleen vermaning, maar ook bemoediging en troost vormden wezenlijke aspecten van zijn prediking.

Strijd tegen de donatisten

Al spoedig nadat Augustinus zijn ambt als bisschop op zich had genomen, zag hij zich geplaagd door de strijd tegen de donatisten, een groep die een binnenkerkelijk schisma teweegbracht. Bijna een eeuw lang zorgde deze beweging voor veel opschudding en strijd in de Afrikaanse kerk. De donatisten ontleenden hun naam aan Donatus van Casae Nigrae, tegenbisschop van Caecilianus in Carthago.

Deze Donatus leefde in de eerste helft van de vierde eeuw en had

> Donatus

elke vorm van samenwerking met de Romeinse machthebbers geweigerd tijdens de laatste christenvervolging onder keizer Diocletianus (303-305). In die tijd werden de christenen gelast de heilige boeken in te leveren. Die werden door de wereldlijke overheden verbrand. Christenen, die aan het edict gehoor gaven, werden door hun tegenstanders *traditores* (uitleveraars) van de Heilige Schrift of verraders van het geloof genoemd. De bisschopswijding van Caecilianus, behorend tot de groep van de gematigden werd door tachtig Numidische bisschoppen niet erkend en zij schoven Donatus naar voren. Maar wat aanvankelijk een groep opstandelingen was, gegroeid uit een disciplinair meningsverschil, werd een machtsgroep die bij die lagen van het volk steun zocht, die zich niet geïntegreerd hadden in de Romeinse beschaving.

De donatisten groeiden al spoedig uit tot een machtige volksbeweging. Achter godsdienstige motieven speelden ook sociale tegenstellingen een rol, namelijk tussen de Berberse plattelandsbevolking en de geromaniseerde grondbezitters en stadsbewoners. Die nationalistische onderstroom en de problematiek van de sociale tegenstellingen kwamen tot uitdrukking in rondtrekkende roversbenden, zogenaamde circumcelliones: groepen verbitterde opstandelingen, die rond (circum) eenzame hoeven (cellae) trokken en deze plunderden. Zij richtten hun aanvallen op kerken en bibliotheken, die zij in vlammen deden opgaan. Hun oorlogskreet 'Deo laudes' (God zij geprezen) werd, aldus Augustinus, meer gevreesd dan het gebrul van briesende leeuwen. Augustinus heeft veel energie besteed aan de weerlegging van de donatisten, die hij scheurmakers noemt. Hij deed op plaatselijk niveau al het mogelijke om de gewenste verzoening te bereiken. Al zijn gaven stelde hij in dienst om de donatisten weer in de schoot van de Kerk te krijgen. De strijd van de katholieken tegen de donatisten kende vele hoogte- en dieptepunten. Er was echter meer nodig dan de toewijding van één enkele man om de situatie te veranderen. Augustinus vond dat de katholieken zich tot de staat moesten wenden: de burgerlijke overheid wilde immers rust in het Rijk en de eenheid bevorderen: er moest een beslissend debat komen. Complicerende factor was dat rampjaren het Romeinse Rijk teisterden door de opmars van de Goten in de eerste helft van de vijfde eeuw. Op 18 augustus 410 trokken de Goten onder leiding van Alarik Rome binnen en plunderden de stad drie dagen lang.

Veel Romeinse burgers vluchtten naar Afrika. Vlak daarvoor op 14 juni 410 vaardigde keizer Honorarius een edict uit om tot vergelijk (*collatio*) te komen tijdens een beslissende godsdienstconferentie. Dit werd een definitief keerpunt in de strijd tegen de donatisten.

Een grote menigte van 279 donatistische bisschoppen en 286 katholieke bisschoppen kwam op 1, 3 en 8 juni 411 in Carthago bijeen. De voorzitter was de keizerlijke ambtsdrager Marcellinus. Augustinus hield een indrukwekkend betoog, waarin hij onder andere opmerkt dat "de kerk een dorsvloer is waarop tarwe en stro dooreen liggen." Hij wijst op de universaliteit van de Kerk.

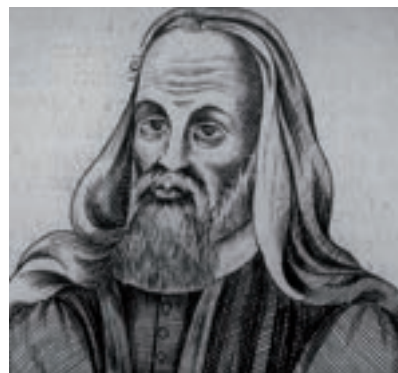
> Augustinus met de Donatisten

Zij mag zich niet laten belemmeren door kunstmatige barrières. "De ware Kerk is gegrondvest in Jeruzalem." Uiteindelijk roept het keizerlijke gezag de katholieken uit tot overwinnaars in het debat. Meer dan twintig jaar had Augustinus zijn krachten moeten besteden aan de bestrijding van deze droevige scheuring in de Afrikaanse kerk.

De strijd tegen het pelagianisme.

Tijdens de strijd tegen de donatisten moest Augustinus het ook opnemen tegen een veel lastiger te bestrijden vijand; de pelagianen. Waren de donatisten een duidelijke groep openlijke scheurmakers, het pelagianisme was in de ogen van Augustinus een verfijnde ketterij en des te gevaarlijker, naarmate het zich niet als een duidelijke afwijking van de katholieke kerk presenteerde. Het was Augustinus' strijd tegen het pelagianisme die hem bekend heeft gemaakt als de 'doctor gratiae' de leraar van de genade. De pelagianen zijn aanhangers van Pelagius, een Britse monnik, die rond 360 geboren is en in 400 in Rome aankwam.

Augustinus vermeldt dat Pelagius zich verontwaardigd verzette

> Pelagius

tegen de passage in *Belijdenissen*: "Geef wat Gij beveelt en beveel wat Gij wilt (boek 10, 45)." Pelagius zag in dit fragment een ernstige aantasting van de verantwoordelijkheid van de mens, de vrije wil en de mogelijkheid om door goede werken een deugzaam leven te leiden, terwijl Augustinus daarentegen stelt, dat de macht om te geloven, aan God te danken is: 'God schenkt ons deze genade niet, omdat wij goede werken gedaan hebben,

maar opdat wij deze vervullen kunnen.

Ook deze strijd ging gepaard met ups en downs. Tijdens een **concilie** in Carthago in 411 kwam deze leer van Pelagius aan de orde en werd veroordeeld.

Sindsdien wisselen beschuldigingen, vrijspraken en veroordelingen elkaar af. In Jeruzalem en Diospolis (niet ver van Caesarea) ging Pelagius vrijuit (415), maar twee concilies in Latijns-Afrika veroordeelden hem (Carthago en Mileve, 416). Bisschop Innocentius I van Rome (417) sloot zich bij die veroordeling aan. Diens opvolger Zosimus, een Griek en afkerig van twisten, vond het maar zinloze haarkloverij....

> Paus Zosimus

Hij draaide datzelfde jaar het oordeel weer terug. Onder druk van voornamelijk de Afrikaanse kerk werd Pelagius alsnog veroordeeld, eerst door keizer Honorius en daarna ook door Zosimus, die zich uiteindelijk liet overtuigen door een brief van Augustinus, waarin hij alle pelagiaanse ketterijen nog eens op een rij zet en deze weerlegt.

Augustinus had door zijn optreden tegen de pelagianen inmiddels grote bekendheid gekregen in de christelijke kerk. Hieronymus schreef in één van zijn latere brieven aan Augustinus:

“Uw naam glanst in de hele wereld. De katholieken vereren en bewonderen u als de redder van het geloof en – een bewijs van grotere roem – alle ketters verwensen u.” Hieronymus had Pelagius in Rome genoeg leren kennen om de draak met hem te steken met zijn uiterlijk door hem ‘scheefkop’ te noemen en ‘de dikke man vol Schotse pap, die waggelt als een schildpad’.

Vriendschap Augustinus met Hiëronymus

Augustinus en Hieronymus hebben elkaar nooit persoonlijk ontmoet. Ze hebben elkaar wel een twintigtal brieven geschreven. In de eerste brief reageert Hiëronymus nogal fel als reactie op de brief van Augustinus, wanneer deze openhartig schrijft dat hij twijfelt aan de nauwkeurigheid van Hiëronymus' Bijbelvertaling uit de originele Hebreeuwse tekst. Augustinus vreest dat ze de lezer in de war zal brengen. Verder vraagt hij een Latijnse Bijbelvertaling vanuit het Grieks. Door speling van het lot komt deze brief in Rome terecht in plaats van Bethlehem, waar

Hiëronymus op dat moment verblijft. Deze brief wordt indiscreet verspreid in kringen, waarvan Hiëronymus de geestelijk leider was geweest in de periode dat hij raadgever was van de paus.

Hiëronymus reageert heftig. Hij denkt dat hij te maken heeft met een ambitieuze snotneus die naam wil maken ten koste van een beroemde oude man. Hij beschuldigt Augustinus ervan schotschriften tegen hem naar Rome te hebben gestuurd. Augustinus is zich intussen van geen kwaad bewust. Hij stuurt vervolgens een verzoenende brief, waarop Hiëronymus heel wat milder werd tegenover zijn jonge gesprekspartner, die hem in nederigheid overtrof.

De laatste levensjaren van Augustinus

Als Augustinus in 426 bijna het einde van zijn weg op aarde heeft bereikt, zegt Augustinus tegen zijn gelovigen in de basiliek van de Vrede: “Ik ben naar hier gekomen als jonge man en ik ben hier oud geworden. Na de ouderdom volgt geen levensfase meer.”

Hij vindt het tijd worden een opvolger te benoemen en stelt aan de gelovigen Heraclius voor, een leerling van hem, die door zijn gemeente wordt geaccepteerd.

Augustinus zou nog vier jaar leven, een tijd waarin de situatie van Hippo drastisch zou veranderen. Vlak voor zijn dood werd de stad belegerd, ná zijn dood werd de stad door de Vandalen in brand gestoken. Het is de vraag of Heraclius ooit bisschop is geworden: daarover bestaat geen zekerheid.

Om misverstanden over zijn werken te voorkomen, schrijft Augustinus zijn *Retractationes* (*Revisies ofwel Nabeschouwingen*), waarin hij al zijn 93 werken langsgaat. Hij trekt vrijwel niets van zijn uitspraken terug. Hij overziet wel aandachtig de evolutie van zijn denken en brengt hier en daar een verbetering of een toevoeging aan. Hij wil dat zijn gedachten duidelijk en verstaanbaar uitgedrukt zijn, zoals in zijn preken voor de gelovigen. Zijn woorden mogen na zijn dood geen aanleiding geven tot misverstand. Vele van zijn werken zijn door alle eeuwen heen zeer invloedrijk geweest met name op pausen in de Middeleeuwen. Kenmerkend voor zijn gedachtengoed is de liefde. Niet voor niets wordt Augustinus uitgebeeld met een brandend hart in zijn handen, want hart en liefde zijn voor hem het middelpunt van de menselijke persoon. In zijn commentaar op de eerste Johannesbrief vervangt Augustinus daar, waar

> Augustinus met brandend hart

Johannes schrijft dat God liefde is, het woordje “is” door een is-gelijk-teken, waardoor de uitspraak omkeerbaar wordt: “Liefde = God.”

Niet het verstand, het gevoel of de wil, maar de liefde stuurt ten diepste de mens, aldus Augustinus.

In 429 worden de Noord-Afrikaanse volken geterroriseerd door de opmars van de meedogenloze barbaarse horden. Nadat de Vandalen Gallië verwoest hadden, trokken zij verder via Spanje, Gibraltar en Mauritania naar Numidië, de graanschuur van Rome en een rustig toevluchtsoord voor bannelingen, die gevlucht waren voor de barbaarse invallen in Europa. Deze Vandalen zijn arianen; met blinde haat vallen zij de katholieke kerken aan. De bisschoppen worden bang en maken zich zorgen over het lot van hun volk en van de kerk. De raad van Augustinus wordt ingewonnen.

De onverschrokken grijsaard antwoordt geduldig dat de pastor bij zijn mensen moet blijven: “Al is er maar één mens in gevaar, dan nog mag de bisschop hem niet achterlaten.” Augustinus’ woorden van geloof en dapperheid weerklinken helder op de rand van de afgrond, waarin de Romeinse en christelijke beschaving van Afrika dreigt te vallen. De stad Hippo barst van angstige mensen die in een dodelijke kring zijn ingesloten. Tijdens de derde maand van de belegering, in de hete zomer van 430, bezwijkt de 76-jarige Augustinus aan een kwaadaardige koorts en intense pijn. De aardse stad die hij verlaat, is vervuld van rouw en afschuw.

Sterven betekent voor Augustinus God zien: “Hij heeft u de ogen gegeven om de zon te zien. Zou Hij u niet de mogelijkheid geven om Hem te zien; Hij, die u geschapen heeft? Daar zullen we rusten, zien, beminnen en loven: dat is wat we aan het eind mogen verwachten, een einde zonder einde. Het is een dynamische bevrediging van de geest, voortdurend ontdekken van de waarheid: Niets van wat gezocht wordt, zal verborgen blijven”.

Heel het leven van Augustinus is een weg geweest naar dat eindeloze licht.

Het stoffelijk overschot werd samen met Augustinus’ boeken, naar Cagliari overgebracht door een groep mensen die op de vlucht was voor de Vandalen. Drie eeuwen later betaalde de Lombardische koning Liutprandus een losprijs aan de Saracenen en bracht het over naar zijn hoofdstad Pavia, waar het nu nog rust in de basiliek San Pietro in Ciel d’oro, niet ver van de streek waar zijn bekering had plaatsgevonden.

Geraadpleegde literatuur:

1. Augustinus: Belijdenissen. Uitg. Damon, 2009
2. Augustinus: Geef mij te drinken. Uitg. Damon, 2010
3. Augustinus: Brood om van te leven. Uitg. Damon, 2017

> Graf van Augustinus in San Pietro di Ciel d'Oro In Pavia

4. Peter Brown: Augustine of Hippo. Uitg. University of Californië, 2000
5. Dr. K. van der Zwaag: Augustinus de kerkvader van het westen. Uitg. Groen, 2008
6. Vera Paronetto: Augustinus, de boodschap van een leven. Uitg. Averbode, 1991
7. Hiëronymus: Brieven. Vertaald uit het Latijn en van aantekeningen voorzien door Chris Tazelaar. Uitg. Damon, 2008
8. Ecclesia Maandbrief 2018; Jaargang 23, nummer 5
9. Ecclesia Maandbrief 2019; Jaargang 24, nummer 2
10. Garry Wills: Augustinus Uitg. Balans 2001
11. Possidius: het leven van Augustinus. Uitg. Damon 2016
12. Paul van Geest: Stellig maar onzeker. Uitg. Damon 2008

Conservatie van het Laatste Oordeel en enkele gewelfschilderingen in de Jacobskerk

Sylvia Geerlings en Margot van den Berg

Woensdagmiddag 8 april werd aan de vrijwilligers van de Vrienden van de Jacobskerk door Hans Smit en Liane den Besten van de Stichting Behoud Jacobskerk Winterswijk (SBJW) een voorlichting gegeven over de op handen zijnde verbouwing van de kerk. Op dit moment worden het Laatste Oordeel en enige gewelfschilderingen geconserveerd. De vrijwilligers werden uitgenodigd een kijkje te komen nemen bij de werkzaamheden. Een aantal vrijwilligers maakte van deze uitnodiging gebruik.

Tijdens de rondleiding door één van de restauratoren werd nader uitleg gegeven over de werkzaamheden en werd benadrukt hoe bijzonder de schilderijen in de Jacobskerk zijn. Ook mocht er op de steigers gekeken worden. Het was prachtig om de schilderijen van dichtbij en de kerk vanaf de steigers te kunnen bekijken. Hieronder kunt u het verslag van ons bezoek lezen.

> Nanon Journée

> Zicht op de werkruimte

> Steigers boven de keuken

Nanon Journée en Aafje Bouwhuis conserveren vooral muurschilderingen uit de late middeleeuwen. (vijftiende- en zestiende eeuw). Het is uitzonderlijk dat er in de Jacobskerk zoveel schilderijen zijn. Dat komt niet vaak voor. Deze schilderijen zijn na de Reformatie geleidelijk onder de witkalk verdwenen. Tijdens de grote restauratieperiode rond 1970 zijn de schilderijen weer blootgelegd.

Deze restauratie vond plaats onder leiding van Jelle Otter. De kalklagen werden verwijderd. Daarbij hebben ook jongeren uit Winterswijk via de "Vereniging Jeugd en Restauratie" geholpen. Deze jongeren hadden geen deskundigheid op het gebied van restauratie. Zij mochten helpen bij het wegtikken van kalkpakketten. Soms moest de kalk er met kleine mesjes af worden gekrabd. Het is uniek dat dit destijds zo georganiseerd was.

Verborgen gebreken

Als de kalklaag er heel moeilijk afgaat, is het de kunst om er af te blijven. Anders kunnen onderliggende lagen beschadigd raken. Bij het verwijderen van een kalklaag, kunnen er allerlei gebreken tevoorschijn komen:

- metselwerk moet soms opnieuw ingemetseld worden, opdat het weer goed in verband is met de gewelven,
- soms moeten nieuwe stenen worden ingevoegd,
- soms moet opnieuw gepleisterd worden, omdat het oude pleisterwerk niet meer te redden is,

- vaak zijn er ook scheuren.

In de Jacobskerk was dit in de jaren '60-'70 ook allemaal aan de hand. Naast het blootleggen van de schilderijen werden de muur- en gewelfschilderingen en het pleisterwerk daarom grondig gerestaureerd.

Materiaaleigen

Vele jaren later zijn er weer nieuwe scheuren ontstaan, deze scheuren zijn op sommige locaties provisorisch opgevuld met gips. De kleur van het gips is afwijkend (te wit).

Daarnaast is een groot nadeel van gips dat het gevoelig is voor vocht. Daardoor kan het gaan afbrokkelen.

> Scheur in een nis aan de zuidzijde

Tijdens de huidige conservatiewerkzaamheden worden door de restauratoren onder andere deze scheuren uitgebikt en helemaal gipsvrij gemaakt.

Vervolgens worden de scheuren ingeboet met een mortel. Deze mortel is een mengsel van zand met ongebluste kalk en wordt zelf gemengd. Bij het blussen van kalk ontstaat veel hitte. Daardoor gaat de kalk een verbinding aan met het zand.

Zo ontstaat een mooie kalkrijke mortel zoals die ook vroeger gebruikt is. Deze mortel heeft daardoor ook dezelfde eigenschappen als het oorspronkelijke materiaal dat nu gerestaureerd wordt. Dezelfde dampdoorlatendheid en dezelfde manier van vocht afgeven en opnemen.

Er worden zoveel mogelijk materiaaleigen producten gebruikt: geen synthetische lijm, geen gips en geen cementmortels.

> Kalkmortel

> Ongebluste kalk

Fresco's en secco's

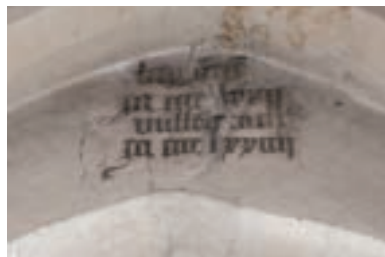
De bouwgeschiedenis van de Jacobskerk is bekend, globaal tussen 1472 en 1550. In het koor staat een handschrift dat in zwarte gotische letters vermeldt:

“angefangen 1472 vullenbracht 1474” Dat is heel bijzonder.

Dit handschrift moet nog nader worden onderzocht. Het moet worden vergeleken met andere handschriften in de kerk en misschien zijn hier andere pigmenten gebruikt.

>

Christus toont zijn wonden met daaronder het gotisch handschrift

Het is niet helemaal zeker of het koor direct na de bouw is gedecoreerd. Dat komt omdat de schilderijen erg lijken op die in de achterste traveeën in het later gebouwde schip en die in de zijbeuken.

Het kan zijn dat de schilder alles in één keer heeft geschilderd. Eerst in het koor en de eerste traveeën en vervolgens de laatste traveeën en zijbeuken. Het kan ook zijn dat de schilder 15 jaar later is teruggekomen, toen ook het laatste gedeelte van de kerk was gebouwd. Daar zullen we nooit achter komen.

In de eerste drie traveeën zitten schilderijen die zeer kundig geschilderd zijn.

Dan komen twee gewelven waar de schilderijen van iets eenvoudiger kwaliteit zijn.

In de achterste traveeën en zijbeuken zijn de schilderijen weer zeer kunstig.

Volgens Jelle Otter zijn de schilderijen in de eerste drie gewelven en die in de achterste gewelven gemaakt in de fresco techniek. Hierbij wordt geschilderd met pigmenten en water in een natte pleisterlaag zónder dat een bindmiddel gebruikt wordt. Dat deze techniek echt gebruikt is, lijkt onwaarschijnlijk. De frescotechniek werd in Nederland voor zover bekend in deze periode nog niet toegepast en werd pas in 1751 voor het eerst gebruikt in Houthem-St Gerlach.

In de Jacobskerk is geschilderd met caseïneverf. Caseïne is een eiwit dat in melk voorkomt. Het gedraagt zich als een bindmiddel. Er zijn wel veel inkrassingen en dat zou erop kunnen duiden dat in natte pleister is gewerkt. In dat geval is er sprake van een soort fresco techniek.

De nooit afgemaakte loodstifttekening in de zuidmuur van het koor is zeer waarschijnlijk aangebracht op een droge pleisterlaag, de basis voor een secco'schildering.

> Detail van de loodstifttekening

Het Laatste Oordeel

Het Laatste Oordeel is in 1550 op de noordmuur in het koor aangebracht. Op een bepaald moment is de muur overgekalkt. Deze kalk werd in 1895 weer verwijderd. Het Laatste Oordeel bleek toen de grootste middeleeuwse schildering die men in ons land kende. Vanuit Den Haag kwam een 'missive' om "(...) het geheel niet meer onder te dekken". Jarenlang hing er een groot gordijn voor, maar in 1916 werd het toch weer overgekalkt.

Tijdens de restauratie onder leiding van Jelle Otter is het

> Details Laatste Oordeel

Laatste Oordeel voor de tweede keer bloot gelegd. Met twee keer een kalklaag verwijderen, wordt toch iets meegenomen van onderliggende verf. Daarom is het Laatste Oordeel ook wat sleets. Maar van dichtbij en in een bepaald licht is er nog heel veel te zien.

Rondom en in de schilderijen in de Jacobskerk zitten veel restauratievullingen. Ook zitten er soms meerdere kalklagen op elkaar. Er is veel craquelé zichtbaar, maar gelukkig blijken deze gebieden behoorlijk stabiel te zijn.

Schilderingen op de muren hebben het meest te lijden. Ze staan in rechtstreeks contact met de buitenmuur. Daardoor kunnen ze last hebben van optrekkend vocht en van voegen die kapotgaan. Zouten kunnen schilderijen van de muren afdrukken. (zout uitbloei) Schilderingen in gewelven zijn vaak het best bewaard gebleven. Regulering van temperatuur en klimaat in de kerk zijn van belang voor het behoud van de schilderijen. Veel schommelingen in het klimaat zijn zeer schadelijk.

Tratteggio

Tijdens de restauratie in de jaren '60-'70 is veel geretouchéerd. Schilderingen kunnen zo enigszins completer worden gemaakt.

Retoucheren gebeurt door het zetten van heel veel verticale streepjes. Door zo te werk te gaan, zijn de retouches te onderscheiden van het originele werk. Dit wordt de *tratteggio*-techniek genoemd. In de Jacobskerk zijn de retouches beneden van goede kwaliteit maar boven in de kerk iets slordiger. Soms moeten vullingen om technische redenen worden verwijderd en hersteld. Als op deze vullingen een retouche zit, wordt deze weer opnieuw aangebracht. Uitgangspunt is: behoud van beeld. In het Laatste Oordeel zitten heel veel van deze retouche-arceringen.

Als delen van een schildering ontbreken, worden deze niet gecompleteerd.

Vastzetten van onthechtingen

Sommige schilderijen zitten heel erg los. Als er tegenaan getikt wordt, is een holle ruimte te horen of beweging te zien. Op veel plekken is onthechting opgetreden en die lagen moeten weer vastgezet worden.

Dit vastzetten gebeurt met behulp van injectienaalden waarmee een kalkmortel achter de schilderijen wordt gespoten. Soms via een scheurtje, soms moet een minuscule gaatje geboord worden.

> Herstel van vullingen

> Kalkmortel injecteren door Aafje Bouwhuis

Het komt ook voor dat een vulling is verwijderd waarna een ruimte is ontstaan waarachter de mortel ingebracht kan worden. Het is belangrijk dat:

- de schilderijen worden geconserveerd,
- de schadeorzaken worden weggenomen,
- met retouches op nieuwe vullingen, de schilderijen weer netjes gemaakt worden.

Muur- en gewelfschilderingen werden in het verleden wel eens gefixeerd om de kleuren helderder te laten lijken, maar dat wordt tegenwoordig niet meer gedaan.

De caseïne verf waar ze mee geschilderd zijn, is heel ademend en dat geldt ook voor de pleisterlaag waarop ze zijn geschilderd. Een fixatief of vernis zou te veel afsluiten.

Naast het herstellen van de schilderijen, worden de gewelven schoongemaakt met een latexrubber sponsje. Een soort gummetje.

Op een absorberende ondergrond kan niet met water en een sopje gewerkt worden.

Op twee gewelfdelen is uitgeprobeerd wat er gebeurt als je ze overschildert. Dit gebeurt met een kalkverf die past bij de Rheinische kalk in de Jacobskerk.

Rheinische kalk is wat gelig. Er zit veel ijzeroxide in.

In de grensregio zie je het gebruik van deze kalk in meerdere kerken.

Als de omgeving netjes is, komen de schilderijen vaak al veel beter uit.

Ook hier is van belang: de ondergrond stabiliseren.

> *Latex rubber sponsjes*

Alle restauratiewerkzaamheden worden vastgelegd op een iPad. Elke schildering wordt gefotografeerd. Op de foto's wordt de schade digitaal ingetekend.

Er wordt aangegeven waar het los zit en waar de scheuren zitten.

Ook wordt ingetekend waar oude en nieuwe vullingen zitten.

Dat is belangrijk voor toekomstige generaties.

Van de restauratie van Jelle Otter zijn helaas geen rapporten gevonden.

Planning

Tot de zomer wordt in de kerk gewerkt aan het conserveren van die schilderijen die na de verbouwing van de kerk niet meer bereikbaar zijn. Ook het Laatste Oordeel wordt geconserveerd omdat dit in zeer slechte staat verkeert.

Zouden alle schilderijen aangepakt worden dan vergt dat twee jaar werk. Overigens is veel subsidiabel en kunnen ook fondsen aangeschreven worden.

Het was een dilemma wanneer te beginnen met conserveren. Immers tijdens de aanstaande verbouwing van de kerk zal er veel stof vrij komen.

Het Laatste Oordeel is echter in zeer slechte staat vanwege condensvocht van de verwarmingsbuizen die in de muur erachter lopen en vanwege mogelijke lekkage. Door dit vocht is zoutuitbloei ontstaan en daardoor wordt de schildering los van de muur gedrukt. Men was bang dat tijdens de bouwwerkzaamheden stukken van de schildering naar beneden zouden vallen. In mei 2024 is daarom een noodconservatie verricht en nu wordt het Laatste Oordeel verder behandeld. De in deze periode geconserveerde schilderijen zijn nu in ieder geval gezekerd.

Elders in dit nummer treft u het hierbij aansluitende artikel "Onze Jacob" aan. Dit artikel bevat fraaie foto's van Kitty de Fauw.

Bronnen:

Verslag van OUOU restauratoren

Astrid Goorhuis-Wijmans: De Jacobskerk in Winterswijk;

derde herziene druk 2018, Holders Media

Foto's: Willem van den Berg

> *Een duiveltje gezien vanaf de steiger bij het Laatste Oordeel*

De Jacobskerk torent hoog boven Winterswijk uit. Van welke kant je ook maar komt of gaat, je ziet de toren al van ver.

Kom je in het centrum van Winterswijk dan zie je een enorm, mooi en markant gebouw op de markt. De klokken laten hun uren galmen over het dorp. Prachtig!

De Jacobskerk is een mooi middelpunt van ons centrum. Omringd door vele restaurants en winkels.

De kerk is een Godshuis waar mensen komen om te luisteren naar Gods woord. Zij hebben steun aan het geloof en daarnaast de behoefte om een kaarsje aan te steken voor nabestaanden, zieken of na te praten met elkaar.

Door de jaren heen is het geloof door allerlei omstandigheden op de achtergrond geraakt. Mensen zoeken het elders of denken het niet meer nodig te hebben. Door het teruglopend aantal lidmaten komt er ook steeds minder geld binnen en lopen Godshuizen (bijna) leeg.

Om de kerken (in het algemeen) te behouden zal er iets moeten gebeuren. Er zijn kerken die worden omgetoverd tot

appartementen, bibliotheek, feestzaal enz. Als je het markante gebouw, de Jacobskerk, in goede staat zou willen behouden dan is een extra invulling van activiteiten noodzakelijk. Daarnaast moeten ook de secco's in de kerk aangepakt worden.

Na een zeer lang proces dat de Protestantse Gemeente Groenlo Winterswijk en de Stichting Behoud Jacobskerk Winterswijk hebben doorlopen, kan men eindelijk beginnen aan het mooie plan. Het restaureren en herinrichten van de kerk.

Inmiddels is het interieur van de kerk zo goed als verwijderd. Nu is goed te zien hoe prachtig en enorm de kerk is. Het orgel is deskundig ingepakt om zo stof etc. te vermijden.

Daarnaast zijn er op verschillende plekken steigers gebouwd en is men al begonnen met het restaureren van de secco's. Het is een bijzonder mooi proces waarbij geduld een schone zaak is.

De restauratoren van het bedrijf OUOU zijn zó geconcentreerd bezig. Ongelooflijk.

Ik wil jullie meenemen in dit proces. Ook zal ik foto's op de website van de Stichting Vrienden van de Jacobskerk plaatsen om de vooruitgang te tonen.

> Steigerwerk

> Het heden

> Lege kerk

> Het orgel is goed ingepakt

> Aansmeren van scheuren

> Analyseren van de secco

> Bewerken van de secco

> Geconcentreerd bezig

> Spuiten van de secco

> Uithameren van de secco

> Vullen van de secco

Landmeetkundige Bendemann en zijn blik vanaf de rand van de Jacobstoren

Sjoerd van der Werf

Op 7 mei 1888 stond de Duitse militair Hans Bendemann op de Jacobstoren in Winterswijk. Het is een maandag, onder hem klinkt het lawaai van de bedrijvigheid in de winkels en werkplaatsen in de straten rondom de Jacobskerk. Maar de 33-jarige Duitser richt zijn blik op de horizon in het oosten en zuiden, richting zijn eigen land. Bendemann is met een opdracht naar boven geklommen: Duitsland moet nauwkeurig worden opgemeten.

De militair keek naar het zuidoosten, om de torens van bijvoorbeeld Borken te zien. Dat zicht op 34 meter hoogte had hij nodig voor zijn driehoeksmeting. Driekwart eeuw nadat Nederland al op die manier exact in kaart was gebracht, gebeurde dat ook in het buurland. De toren van de Jacobskerk was onderdeel van een triangulatie-keten, waarbij het hele land in driehoeken op hoge punten, naast kerktorens ook windmolens en bergtoppen, met elkaar in verbinding werd gebracht. Door de afstand tussen die punten nauwkeurig te meten worden kaarten preciezer. Het veldwerk van de opmetingen werd rond 1888 uitgevoerd door Duitse landmeetkundigen.

Dat militair Bendemann in Winterswijk is geweest weten we omdat de 'Generalleutnant' tijdens zijn landmetingen een soort dagboek heeft bijgehouden. Daarin bekend Bendemann (geboren in 1852, overleden in 1914) dat hij eigenlijk helemaal niet had verwacht als landmeter actief te zullen worden. In het Pruisische leger was hij achtereenvolgens musketier (soldaat gewapend met een musket, een soort geweer) en vaandrig en deed mee aan de Frans-Duitse oorlog (1870-1871). Daarna klom hij verder op. 'Op 21 april 1882 werd ik, hoewel ik niet erg bedreven was in wiskunde, bij besluit van het hoogste kabinet overgeplaatst naar de trigonometrische afdeling van de landmeting. De methode van de kleinste kwadraten was mij een raadsel.'

Het was geen beletsel om aan de slag te gaan. Bendemann begon als assistent met metingen in Ost-Friesland, in 1886 werd zijn werkterrein naar het zuiden verlegd: '...een gebied van ongeveer 70.000 km², dat zich uitstreckte van het Münsterland tot de Hunsrück en van de Belgisch-Nederlandse grens tot Thüringen. 'In die jaren heb ik talloze bomen en kerktorens beklommen – maar je moest natuurlijk wel hoogtevreesvrij zijn.'

Al zijn bevindingen, berekeningen, gesprekken en onder-

> De toren van de Jacobskerk met de tijdelijke uitbouw rond 1890

handelingen werden nauwkeurig door hem vastgelegd, het document telde uiteindelijk 550 pagina's. Twee jaar na Bendemanns bezoek werd de Jacobstoren tijdelijk uitgebreid met twee houten uitbreidingen, die noodzakelijk waren voor de metingen.

Overigens waren de Duitsers flink later dan Nederland met hun kartering. In ons land was de basis daarvoor al gelegd in het eerste kwart van de 19e eeuw door de natuurkundige en generaal C.R.T. Krayenhoff. Naar hem is ook de Krayenhoffkaart genoemd. Dat is de kortere naam van wat officieel de 'Choro-topographische kaart der Noordelijke Provincien van het Koninkrijk der Nederlanden' heet. Die kaarten zijn gepubliceerd tussen 1816 en 1823. Opmerkelijk is dat de kerktorens van Winterswijk in die Nederlandse driehoeksmetingen dan weer niet heeft meegedaan. In de oostelijke Achterhoek bestaat de met elkaar verbonden driehoek uit Grol en de Duitse plaatsen Ahaus en Boekholt (Bocholt).

Tijdens de laatste Open Monumentendag in september 2025 werd kort stil gestaan bij het bezoek van Bendemann aan Winterswijk. Aan het eind van de zaterdagmiddag kreeg de

> De Duitse landmeter Hans Bendemann

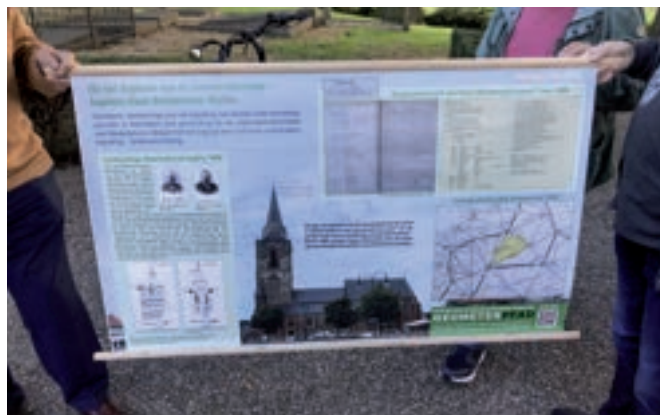

> Aan de driehoeksmeting in Nederland deed de Jacobskerk niet mee

Vereniging Monumentenbelangen Winterswijk een grote kaart, die aan de wand kan worden opgehangen. 'Uit het dagboek van de landmeetkundige kapitein Hans Bendemann, Berlijn', is de titel.

De wandkaart verwijst naar het eind van de 19e eeuw, toen de toren een rol speelde in de driehoeksmetingen van de Duitsers. Ze verbonden hun meetpunten in Reken en Fürstenberg (ten zuidwesten van Bocholt) met die in Winterswijk. Dat een meetpunt aan de andere kant van de grens ligt is geen bezwaar. De wandkaart was een geschenk van de Interessengemeinschaft Geometerpfad aan de monumentenvereniging – de Duitsers hebben al vaker meegewerkt aan Open Monumentendag in Winterswijk. Bij het oude raadhuis aan het Mevrouw Kuipers-Rietbergplein plaatsen ze dan een zes meter lange aanhanger. In die vitrine worden historische landmeetkundige apparatuur, schrijf- en rekenmachines, tekenapparatuur en oude kaarten tentoongesteld. De Jacobskerk heeft eenzelfde wandkaart drie jaar geleden ook als geschenk gekregen. Op deze wandkaart is de Jacobskerk te zien met daarnaast een kaart met daarop de driehoek Winterswijk-Reken-Fürstenberg.

Bendemann blijft twee dagen in Winterswijk. Hij overnacht in hotel De Klok aan het begin van de Wooldstraat. Dat blijkt uit de aantekeningen die hij heeft bijgehouden. Misschien kon hij vanuit zijn hotelkamer het onderwerp van zijn werkbezoek wel zien. Hij beschrijft deze als 'een toren met zeer sterke muren,

De wandkaart wordt door Interessengemeinschaft Geometerpfad overgedragen aan de monumentenvereniging

die bovenaan een meter en veertig centimeter dik zijn.' De uit een houten constructie opgebouwde spits heeft een luik aan de oostzijde. Dat is goed, want dat is Bendemanns blikrichting. Op weg naar boven heeft de militair blijkbaar alles nauwkeurig opgemeten: 'het luik zit 14,85 meter boven de muurkroon.'

De Jacobstoren wordt goedgekeurd door de landmeter. 'Heliotropen lassen sich oben anbringen', noteert hij, 'dazu Luke erforderlich.' Hij wil namelijk een heliotroop plaatsen, een instrument dat landmeters gebruiken om zonnestralen naar een ver verwijderd punt terug te kaatsen, waardoor nauwkeuriger afstandsmetingen kunnen worden gemaakt.

Of het aan het weer ligt is niet duidelijk, maar op die 7e mei is het zicht in zuidwestelijke richting voor Bendemanns taak onvoldoende. Hij wil de kerktoeren van Fürstenberg zien, een plaats aan de Rijn, niet ver van Wesel. Samen met de kerk in Reken (26 kilometer naar het zuidoosten) vormt die een driehoek. Fürstenberg ligt hemelsbreed bijna veertig kilometer verderop. Wat Bendemann wel ziet: de 'qualmenden Schornsteine von Bocholt.' De lucht wordt daar (waarschijnlijk net als in Winterswijk) bezoedeld door de rokende schoorstenen van de textielfabrieken in die plaats.

Vanwege dat tegenvallende zicht moest Bendemann daarom misschien wel langer in Winterswijk blijven en overnachten in het hotel van de familie Grimmelt. Want tevreden over zijn opmetingen is hij blijkbaar niet: 'Wir waren auch am 8ten Mai vergeblich zweimal oben auf dem Thurm.'

Overigens was een beklimming van de Jacobstoren in die tijd minder veilig dan nu. De stenen wenteltrap was er al, net als de zes houten ladders naar de spits. Maar in 1888 had de toren nog geen hekwerk op de trans, de torenomgang. Die werd pas een halve eeuw later gemaakt, tijdens de restauratie van 1937-1939. Of Bendemann zich zekerde met een touw om zijn middel heeft hij niet in de aantekeningen opgenomen.

Op woensdag 9 mei vertrok de Duitse landmeter uit Winterswijk, maar hij bleef nog wel even in Nederland. De reis ging via Bredevoort naar Aalten, waar een hoge kerktoeren en twee hooggelegen windmolens werden bezocht. Daarna werden Varsseveld (de kerk), Silvolde en Terborg nog aangedaan. Daarna keerde Hans Bendemann terug naar huis.

In totaal was hij vier jaar druk geweest met de opmetingen in het midden van Duitsland, zijn werkgebied was bijna twee keer het oppervlak van Nederland. Elk jaar was hij tussen 1 mei en begin september onderweg, per trein en koets, maar ook te paard. En soms te voet.

Bronnen:

- Wandkaart 'Uit het dagboek van de landmeetkundige – kapitein Hans Bendemann, Berlijn. Interessengemeinschaft Geometerpfad, Rhedebrügge, 2022.
- Hans Fröhlich, *Das Reisetagebuch des Hauptmanns Bendemann. Aus der preußischen Landesvermessung im 19. Jahrhundert.* Sankt Augustin 2004.
- Hans Bendemann, *Generalleutnant und Vermessungs-dirigent*, via sammlunghuebner.de.
- Diverse afleveringen van de Graafschap-Bode van mei 1888, via www.delpher.nl.

De openstelling van de Jacobskerk

Wegens ingrijpende restauratiewerkzaamheden is er geen openstelling van de Jacobskerk in 2026 en 2027 en is torenbeklimming niet mogelijk.

Helaas kunnen de gebruikelijke Muziek Centraal-orgelconcerten in de zomermaanden ook niet doorgaan. Wel zal Muziek Centraal als bescheiden concertserie op andere locaties zijn. Houd daarvoor de lokale media en de websites van de PGGW en de Vrienden in de gaten.

Elke woensdag om 10.30 uur wordt het carillon live bespeeld door Wim Ruessink, beiaardier. Ieder kwartier hoort u het automatisch spel.

Om 12.00 uur luidt de middagklok, om 17.00 uur luidt het Angelusklokje, om 21.00 uur luidt de papklok.

COLOFON

“Uit de kerk geklapt...”

is een uitgave van:

**Stichting Vrienden van de Jacobskerk
Winterswijk**

Opgericht: december 2003

KvK. nr. 09139260

Postadres secretariaat:

Stichting Vrienden van de Jacobskerk
p/a Zonnebrink 61

7101 NB Winterswijk

e-mail: info@jacobskerkwinterswijk.nl

Website: www.jacobskerkwinterswijk.nl

Bankrelatie: NL56 RABO 0380 2633 94

Bestuur:

voorzitter: Willem van den Berg,
tel. 0543-52 12 10

vice-voorzitter: Ed Grotenhuis,
tel. 0543-52 07 14

secretaris ad interim: Sylvia Geerlings
tel. 0543-519924

penningmeester: Jan Makkink
tel. 0543-56 55 59

openstelling en coördinator vrijwilligers:
Sylvia Geerlings tel. 0543-519924

exposities: Catharina de Fauw-Veenhuizen
tel. 0543-521621 en 06 47994176

concerten/muziek: Wim Ruessink,
tel. 06 10 59 90 02

webmaster: Klaas-Jan Tigelaar,
tel. 0543 515792

eindredactie: Willem van den Berg
en Wim Ruessink

vormgeving en druk: Wonnink Holders

